

UNIVERZITET CRNE GORE
FILOZOFSKI FAKULTET – NIKŠIĆ

Kristina Božović

SOCIJALIZACIJA DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU U
PREDŠKOLSKIM USTANOVAMA

Master rad

Nikšić, 2024.

UNIVERZITET CRNE GORE
FILOZOFSKI FAKULTET – NIKŠIĆ

SOCIJALIZACIJA DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU U
PREDŠKOLSKIM USTANOVAMA

Master rad

Mentor: prof. dr Tatjana Novović

Kandidat: Kristina Božović

Broj indeksa: 8/22

Nikšić, 2024.

PODACI I INFORMACIJE O MAGISTRANDU

Ime i prezime: Kristina Božović

Datum i mjesto rođenja: 20. 05. 2000. Nikšić

INFORMACIJE O MASTER RADU

Naziv master studija: Inkluzivno obrazovanje

Naslov rada: *Socijalizacija djece s teškoćama u razvoju u predškolskim ustanovama*

Fakultet na kojem je rad odbranjen: Filozofski fakultet Nikšić

UDK, OCJENA I ODBRANA MASTER RADA

Datum prijave master rada:

Datum sjednice Vijeća na kojoj je prihvaćena tema:

Mentor:

Komisija za ocjenu/odbranu rada:

Datum odbrane: /

Datum promocije: /

Zahvalnica

Zahvaljujem se svojoj porodici i prijateljima što su vjerovali u mene i bili moja najveća podrška, kao i svojoj mentorki Prof. dr Tatjani Novović na pružanju podrške u svim etapama izrade master rada...

REZIME

U radu se bavimo problematikom socijalizacijom djece s teškoćama u razvoju u predškolskim ustanovama. Rad sadrži teorijski i istraživački dio. U teorijskom dijelu rada ukazano je na važnost socijalizacije djece sa teškoćama u razvoju u predškolskim ustanovama. Apostrofirana je uloga vaspitača u podsticanju socijalne interakcije djece sa teškoćama u razvoju u predškolskim ustanovama.

Istraživanje je realizovano s ciljem da se utvrdi način na koji se u aktuelnom institucionalnom ambijentu predškolskih ustanova podstiče socijalizacija djece s teškoćama u razvoju. Uzorak istraživanja sačinjavalo je 120 vaspitača i 30 stručnih saradnika.

Rezultati istraživanja pokazuju da vaspitači planiraju aktivnosti u kojima podstiču socijalizaciju djece s teškoćama u razvoju na način koji omogućava ovoj djeci aktivno uključivanje u vršnjačku zajednicu, omogućavajući im punu participaciju. Saradnja između vaspitača i stručnih saradnika u svrhu podsticanja socijalizacije djece s teškoćama u razvoju ostvaruje se kroz razmjenu iskustvenih stavova. Vaspitači usavršavaju (KPR) svoje profesionalne kompetencije u domenu podsticanja socijalizacije djece s teškoćama u razvoju putem odgovarajućih, primjereno tematski odabranih seminara.

Na osnovu dobijenih rezultata, konstatovano je da se aktuelnom institucionalnom ambijentu predškolskih ustanova socijalizacija djece s teškoćama u razvoju podstiče kroz aktivnu participaciju ove djece u svim vaspitno-obrazovnim aktivnostima i to kroz visok stepen kooperativnih odnosa sa vršnjacima tipičnog razvoja.

Ključne riječi: socijalizacija, djeca sa teškoćama u razvoju, predškolska ustanova

APSTRAKT

In our work, we deal with the socialization of children with developmental disabilities in preschool institutions. The paper contains a theoretical and research part. In the theoretical part of the paper, the importance of socialization of children with developmental disabilities in preschool institutions was pointed out. The role of educators in encouraging social interaction of children with developmental disabilities in preschool institutions is apostrophized.

The research was carried out with the aim of determining the way in which the socialization of children with developmental disabilities is encouraged in the current institutional environment of preschool institutions. The research sample consisted of 120 educators and 30 professional associates.

The results of the research show that educators plan activities in which they encourage the socialization of children with developmental disabilities in a way that enables these children to be actively included in the peer community, enabling them to participate fully. Cooperation between educators and professional associates for the purpose of encouraging the socialization of children with developmental disabilities is realized through the exchange of experiences. Educators improve (KPR) their professional competences in the domain of encouraging the socialization of children with developmental disabilities through appropriate, appropriately thematically selected seminars.

Based on the obtained results, it was concluded that in the current institutional environment of preschool institutions, the socialization of children with developmental disabilities is encouraged through the active participation of these children in all educational activities through a high degree of cooperative relations with peers of typical development.

Keywords: socialization, children with developmental disabilities, preschool institution

SADRŽAJ

UVOD	9
I TEORIJSKI DIO	11
1. INKLUZIVNO OBRAZOVANJE U PREDŠKOLSKIM USTANOVAMA.....	11
1.1. Karakteristike inkluzivnog obrazovanja.....	12
1.2. Značaj inkluzivnog obrazovanja	13
1.3. Problem i perspektive inkluzivnog obrazovanja	14
2. DJECA SA TEŠKOĆAMA U RAZVOJU	15
2.1. Djeca s oštećenjem vida	15
2.2. Djeca sa oštećenjem sluha.....	16
2.3. Djeca s poremećajem govora, jezika i glasa	17
2.4. Djeca s poremećajem autističnog spektra	17
2.5. Djeca s motoričkim poremećajima i hroničnim bolestima.....	17
2.6. Djeca sa intelektualnim smetnjama.....	18
2.7. Djeca s poremećajem pažnje uz hiperaktivnost	19
2.8. Djeca s teškoćama u učenju	19
3. ZNAČAJ SOCIJALIZACIJE DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU U PREDŠKOLSKIM USTANOVAMA	20
3.1. Faktori uticaja na socijalizaciju djece s teškoćama u razvoju.....	21
3.2. Ključne pretpostavke efikasne socijalizacije djece s teškoćama u razvoju.....	23
4. ULOGA VASPITAČA U PODSTICANJU SOCIJALIZACIJE DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU	24

4.1. Strategije vaspitača u posticanju socijalizacije djece s teškoćama u razvoju	25
4.2. Saradnja vaspitača sa pedagoško-psihološkom službom i roditeljima u svrhu podsticanja socijalizacije djece s teškoćama u razvoju	26
4.3. Stručno usavršavanje vaspitača iz domena inkluzivnog obrazovanja.....	27
II ISTRAŽIVAČKI DIO	28
1.1. Predmet istraživanja	28
1.2. Cilj i zadaci istraživanja	28
1.3. Istraživačke hipoteze	29
1.4. Metode, tehnike i instrumenti istraživanja	30
1.5. Uzorak istraživanja.....	30
2. REZULTATI ISTRAŽIVANJA.....	32
2.1. Rezultati istraživanja dobijeni anketiranjem vaspitača	32
2.2. Rezultati dobijeni intervjuisanjem stručnih saradnika	48
ZAKLJUČAK	59
LITERATURA	61
ANKETNI UPITNIK.....	65
INTERVJU ZA STRUČNE SARADNIKE.....	70

UVOD

Inkluzivno obrazovanje prilagođava obrazovni proces djetetu, u skladu s njegovim potrebama i mogućnostima. Ovaj obrazovni proces treba da bude osmišljen tako da poštuje i podstiče razvoj ličnosti svake jedinice. Ključ uspješnog obrazovnog sistema leži u sposobnosti da uključi i podrži razvoj svakog djeteta (Booth, Ainscow & Kingston, 2006).

Za optimalno, didaktički i pedagoški efikasno inkluzivno obrazovanje, ključno je da se djeca s teškoćama integrišu sa vršnjacima. Takva socijalizacija omogućava da predškolska ustanova postane prijatno mjesto gdje se njeguju pozitivni obrasci ponašanja, kao što su saradnja i učešće u zajedničkim aktivnostima. Kroz socijalizaciju, djeca s teškoćama stiču osjećaj pripadnosti i sigurnosti, što doprinosi njihovom cjelokupnom psihofizičkom razvoju (Ewing, Monsen & Kielblock, 2018). S druge strane, poteškoće u socijalizaciji mogu se manifestovati na različite načine, uključujući odbijanje kontakta i povlačenje iz aktivnosti (Ewing, Monsen & Kielblock, 2018).

Osjećaji pripadnosti, prihvaćenosti i samostalnosti su ključni za funkcionalnost svakog djeteta (Booth, Ainscow & Kingston, 2006). Važno je prevazići razlike između očekivanih obrazovnih rezultata i potreba djece sa smetnjama (Odom, Buysse & Soukakou, 2011). Jedan od načina da djeca s teškoćama prevaziđu prepreke jeste da se uključe u socijalne interakcije s vršnjacima koji se razvijaju tipičnim tempom, unutar otvorene vrtićke zajednice koja pruža podršku svima.

Saradnja između vaspitača, stručnih saradnika i roditelja ima ključnu ulogu u oblikovanju pozitivnog okruženja za učenje. Angažovanje porodica u vaspitno-obrazovnom procesu omogućava im da budu aktivni učesnici, što dodatno motiviše djecu da se uključe i razvijaju svoje socijalne vještine. U ovom kontekstu, važno je primijeniti različite metode učenja, poput igara uloga koje pružaju prilike za interakciju i zajedničko rješavanje problema. Ove aktivnosti ne samo da pomažu djeci s teškoćama da se osjećaju uključenima, već i jačaju veze između svih članova vrtićke zajednice.

Dugoročno posmatrano, inkluzivno obrazovanje oblikuje društvo koje će cijeniti različitosti i osnaživati sve pojedince, omogućavajući im da doprinesu zajednici na svoj jedinstven način.

Motivacija za rad dolazi iz uvjerenja da sva djeca zaslužuju kvalitetno obrazovanje prilagođeno njihovim interesovanjima i potrebama. Predškolske ustanove bi trebalo da kreiraju povoljne uslove za socijalizaciju djece s teškoćama kroz kooperativno učenje, grupne aktivnosti i druge vaspitno-obrazovne metode koje se sprovode u praksi (Ozkubat & Ozdemir, 2013).

I TEORIJSKI DIO

1. INKLUZIVNO OBRAZOVANJE U PREDŠKOLSKIM USTANOVAMA

Inkluzija u predškolskim ustanovama ima za cilj da djeca tipičnog razvoja razviju empatiju, uvažavanje i altruizam. Važno je da vršnjačka sredina bude adekvatno pripremljena, stvarajući prijatnu atmosferu za rad i druženje (Manić, 2023). Uloga vaspitača je ključna, jer je njihov zadatak da prepoznaju potrebe, mogućnosti i osjećanja svakog djeteta i pruže odgovarajuću podršku (Tasić, Raspopović, 2021). Vaspitači su odgovorni za uspješnu implementaciju inkluzivnog obrazovanja, što znači da njihovi stavovi prema inkluziji igraju značajnu ulogu (Booth et al., 2006).

U okviru inkluzivnih programa, vaspitači nastoje da zadovolje individualne potrebe svakog djeteta i svojim ponašanjem postaju modeli prihvatanja ljudske različitosti i važnosti međuljudskih odnosa (Daniels i Stafford, 2001). Djeca sa teškoćama u razvoju, bez obzira na stepen tih teškoća, dobijaju priliku da se kvalitetno vaspitavaju i obrazuju u društvu svojih vršnjaka, dok tipična djeca uče o različitosti od najranijeg uzrasta. Inkluzija podstiče razvoj empatije, poštovanja i tolerancije kod svih učesnika (Adamov, Markov, 2008). Programi predškolskog obrazovanja su osmišljeni da zadovolje osnovne potrebe djeteta i obezbijede adekvatne uslove za njegov razvoj, prilagođavajući se posebnim obrazovnim potrebama, kada je to potrebno. Ovi programi su oblikovani s ciljem da podstaknu sve bitne aspekte razvoja (Igrić i sar., 2015).

Karakteristike inkluzivnog obrazovanja u predškolskim ustanovama obuhvataju:

- Zajedništvo kao ključni segment, što znači da inkluzivno obrazovanje obuhvata sve učesnike u ustanovi,
- Učešće djece s teškoćama u razvoju u svim aktivnostima sa vršnjacima i
- Olakšavanje budućeg učenja (Ozkubat & Ozdemir, 2013).

Stavovi prema djeci s teškoćama variraju od potpune ignorisanja do prekomjernog sažaljenja. Roditelji često postavljaju visoke standarde, a ukoliko ih ne mogu ostvariti, osjećaju nesigurnost i gube povjerenje u sebe, što vodi do straha i smanjenja samopouzdanja (Šakotić, 2023). Važno je napomenuti da su posljednjih decenija došlo do značajnih promjena u pristupu vaspitanju i

obrazovanju djece s teškoćama u razvoju. Društveni odnos prema ovoj djeci zavisi od raznih faktora, uključujući socioekonomske i kulturne uslove. Ključno je razvijati empatiju u društvu i podići svijest o važnosti prihvatanja djece s teškoćama u razvoju, što će doprinijeti razvoju ovog segmenta obrazovanja i vaspitanja (Šakotić, 2019).

1.1. Karakteristike inkluzivnog obrazovanja

Inkluzija transformiše i prilagođava vaspitno-obrazovni sistem tako što prihvata dijete onakvo kakvo jeste, stavljajući ga u središte dešavanja i omogućavajući mu saradnju s drugima (Šakotić, 2019). Ovaj pokret ima za cilj razvijanje osjećaja zajedništva, tolerancije i pozitivnog stava prema osobama koje se razlikuju, kao i eliminaciju svih oblika diskriminacije i segregacije (Cerić, 2007). Pašalić-Kreso definiše inkluziju kao „pedagoško-humanistički reformski pokret koji teži ostvarivanju pune ravnopravnosti svakog djeteta i stvaranju uslova u školi koji omogućavaju optimalan razvoj svakog djeteta u skladu s njegovim mogućnostima” (Pašalić-Kreso, 2003: 22).

Inkluzivno obrazovanje je sistem koji prihvata i razvija potencijale svakog pojedinca (Popović, 2020). Ovaj sistem posmatra obrazovni sistem kao izazov, a programi i metode rada prilagođavaju se potrebama djeteta, pri čemu vaspitač treba biti osposobljen da uključi svu djecu u proces učenja i pruži im potrebnu podršku (Beker, Janjić, 2010). Cilj je povećati učešće aktivnostima sve djece (Sebba, Ainscow, 1996). Stoga, inkluzivno obrazovanje teži uklanjanju svih vidova barijera i diskriminacije na osnovu bilo kojih ličnih karakteristika, kao i omogućavanju društvene kohezije (Karić i dr., 2014).

Ključne karakteristike i principi inkluzivnog obrazovanja uključuju:

- Poštovanje ljudskih prava i socijalni model pristupa osobama s teškoćama kao temelj inkluzivnog obrazovanja,
- Promjenu vaspitno-obrazovnog sistema, a ne djeteta,
- Potvrđivanje da učenje traje tokom cijelog života,
- Dinamičnost procesa koji se neprekidno razvija i prilagođava okolini,
- Napore da se uklone svi oblici diskriminacije unutar zajednica, sistema i struktura,

- Uvažavanje i poštovanje svih razlika,
- Stvaranje svijeta u kojem vladaju mir, tolerancija, prihvatanje različitosti i uslovi za ostvarivanje ljudskih prava (Šakotić, 2019).

1.2. Značaj inkluzivnog obrazovanja

Konvencija o pravima djeteta jasno definiše prava koja se odnose na djecu. Pravo na razvoj obuhvata različite aspekte, uključujući pravo na obrazovanje za svu djecu, a posebno za onu s teškoćama u razvoju. Cijeli obrazovni sistem treba da obezbijedi nesmetan pristup obrazovanju i vaspitanju za djecu s teškoćama u razvoju (Šakotić, 2009). Prvi obrazovni model za djecu s teškoćama bio je fokusiran na specijalne škole, s medicinskim pristupom i nadzorom, što je često dovodilo do segregacije i potpunog odvajanja od vršnjaka. Inkluzivno obrazovanje se, stoga, ističe jer omogućava zajedničko školovanje svih učenika (Jurčić, 2012).

Uključivanjem djece s teškoćama u razvoju u redovne vaspitno-obrazovne ustanove, ona stiču važne komunikacijske vještine i druge sposobnosti kroz interakciju s vršnjacima. Ova inkluzija podstiče prihvatanje i razumijevanje, što je ključno za njihovu adekvatnu socijalizaciju (Daniels i Stafford, 2001).

Inkluzivno obrazovanje omogućava djeci da se druže sa vršnjacima. Učešće u raznim pedagoškim aktivnostima pomaže im da izgrade pozitivnu sliku o sebi, dok igra doprinosi jačanju njihovih potencijala (Mikas, Roudi, 2012). Pristup koji pruža inkluzivna nastava je od velikog značaja, jer podstiče zajednički život i učenje među djecom tipičnog razvoja i onima s teškoćama (Andrić, Dobrić, Kovačević, 2019).

Jedan od glavnih motiva roditelja za uključivanje djece s teškoćama u razvoju u redovne vaspitno-obrazovne ustanove je pružanje većih mogućnosti za uspostavljanje socijalnih odnosa sa vršnjacima, što dodatno doprinosi njihovoj uspješnoj socijalizaciji (Banković, 2016).

1.3. Problem i perspektive inkluzivnog obrazovanja

Inkluzivno obrazovanje suočava se s nizom izazova, među kojima se ističe nedostatak obučених nastavnika za rad s djecom sa posebnim obrazovnim potrebama, kao i manjak prilagođenih materijala i resursa. Pored toga, često se javlja nedovoljna podrška unutar školske zajednice, kao i od strane roditelja. Od ključne je važnosti raditi na rješavanju ovih problema kako bi se obezbedilo kvalitetno obrazovanje za sve učenike.

Razvoj inkluzivne prakse u vaspitno-obrazovnim ustanovama zahtijeva značajne promjene na različitim nivoima, a taj proces može napredovati samo uz paralelan razvoj inkluzivne politike i kulture. U savremenom društvu još uvijek se susrećemo s raznim oblicima diskriminacije i isključivanja pojedinaca ili grupa, što otežava postizanje pozitivnih rezultata kako u inkluzivnom obrazovanju, tako i u širem društvenom kontekstu (Andrić, Dobrić, Kovačević, 2019.).

U Crnoj Gori, proces inkluzivnog obrazovanja započeo je projektom „Integracija djece sa smetnjama u razvoju u redovne vrtićke grupe“, koji je pokrenut u septembru 1998. godine. Ovaj projekat je postavio temelje za prelazak iz integracije u punu inkluziju. Zakonodavne osnove za obrazovanje i vaspitanje djece s posebnim obrazovnim potrebama utvrđene su Zakonom objavljenim u Službenom listu Crne Gore br. 80, 29. decembra 2004. godine. Sljedeći važni zakoni i pravilnici usvojeni su kasnije, uključujući Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama iz 2010. i Pravilnik o usmjeravanju dece s posebnim obrazovnim potrebama, koji je objavljen 30. novembra 2011. godine.

2. DJECA SA TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

Djeca sa teškoćama u razvoju obuhvataju onu grupu koja se suočava s izazovima u intelektualnom, motoričkom, senzornom i emocionalno-socijalnom razvoju. Terminologija koja se koristi u ovoj oblasti se mijenja; sve više se koriste izrazi poput vaspitanje i obrazovanje djece s teškoćama ili inkluzivno vaspitanje (Opić i saradnici, 2015).

Jedna od najaktuelnijih klasifikacija, obuhvata sledeće tipove oštećenja:

- Djeca s oštećenjem vida,
- Djeca s oštećenjem sluha,
- Djeca s poremećajima govora, jezika i glasa,
- Djeca s intelektualnim smetnjama,
- Djeca sa poremećajem iz spektra autizma,
- Djeca s motoričkim poremećajima i hroničnim bolestima,
- Djeca s poremećajem pažnje uz hiperaktivnost,
- Djeca sa specifičnim teškoćama u učenju (Opić i saradnici, 2015).

2.1. Djeca s oštećenjem vida

Gubitak vida ili slabovidost mogu nastati uslijed raznih perifernih i centralnih oštećenja vidnog sistema. Prilagođavanje vaspitno-obrazovnog procesa i korišćenje adekvatnih nastavnih sredstava su ključni za postizanje uspjeha ove djece (Šakotić, 2016).

U zavisnosti od stepena oštećenja vida, razlikujemo:

- Astigmatizam – uzrokuje ga nepravilno oblikovana rožnjača ili sočivo, što dovodi do zamagljenog vida i čestih glavobolja.

- Strabizam – stanje u kojem jedno oko može biti prekriveno flasterom, što uzrokuje dvostruki vid i napetost.
- Miopija (kratkovidost) – otežano viđenje na daljinu, često se javlja kod djece oko desete godine.
- Hipermetropija (dalekovidost) – često dovodi do umora očiju i glavobolja (Šakotić, Protić, 2011).

2.2. Djeca sa oštećenjem sluha

Sluh omogućava ljudima interakciju s okruženjem i društvom. Oštećenje sluha može varirati od blagog do teškog i može biti trajno ili progresivno. Gluvoća se definiše kao potpuni gubitak sposobnosti čujnosti, dok se nagluvošću smatra smanjenje sluha u rasponu od 25 do 80 dB, što otežava komunikaciju (Šakotić, 2019).

Razlikujemo različite stepeni oštećenja sluha:

- Blagi gubitak sluha (od 25 do 35 dB),
- Umjereni gubitak sluha (od 36 do 60 dB),
- Teži gubitak sluha (od 61 do 80 dB) (Zovko, 1996).

Djeca sa oštećenjem sluha ne mogu da percipiraju zvukove u različitim oblicima, što značajno utiče na njihov cjelokupan razvoj (Šakotić, 2009).

Neki od simptoma koji mogu ukazivati na oštećenje sluha kod djeteta su:

- Okretanje jednog uha prema nastavniku,
- Teškoće s disanjem kroz nos,
- Glasnije govorenje nego što je potrebno i ograničen rječnik
- Monoton i agramatičan govor (Šakotić, 2016).

2.3. Djeca s poremećajem govora, jezika i glasa

Djeca koja imaju smetnje u govoru i jeziku suočavaju se s izazovima prilikom izgovora, a često se javljaju i problemi poput mucanja ili disfonije. Njihov vokabular je često ograničen, rečenice su im kratke, a teško im je razumjeti prenesena značenja. U praksi, najčešće se srijeću oblici smetnji kao što su disleksija, disgrafija i diskalkulija (Šakotić i Protić, 2011). Ova vrsta smetnji značajno utiče na njihov položaj u vaspitno-obrazovnoj ustanovi, često su izloženi podsmijehu vršnjaka, a vaspitači obično nemaju dovoljno razumijevanja za njihove poteškoće. To može negativno uticati na njihovu socijalizaciju, sliku o sebi i samopouzdanje. Stoga je neophodno uključiti roditelje, logopede, učitelje i pedagoge u proces podrške (Šakotić, 2016).

2.4. Djeca s poremećajem autističnog spektra

Autizam je razvojni poremećaj koji se manifestuje kroz lošu funkcionalnost i ograničene interese, često uz nedostatak govora i kognitivnih sposobnosti u skladu s razvojnim fazama. Ovaj poremećaj može izazvati brojne poteškoće u komunikaciji, ponašanju i socijalizaciji, ali rana identifikacija može značajno umanjiti te probleme i pomoći u optimalnom razvoju potencijala djeteta (Bryson i saradnici, 2003). Mnoga djeca sa autističnim spektrom poremećaja imaju razlike u razvoju govora i jezika. Kod nekih, govor i jezik mogu biti odloženi, poremećeni ili se možda uopšte ne razvijaju. Nedostatak sposobnosti razumijevanja jezika i izražavanja putem riječi i fraza može biti prvi pokazatelj da se sumnja na poremećaj iz spektra autizma. Komunikacija takođe uključuje razumijevanje i korišćenje neverbalnih komunikativnih ponašanja (npr. kontakt očima).

2.5. Djeca s motoričkim poremećajima i hroničnim bolestima

Djeca sa teškim hroničnim oboljenjima obuhvataju ona sa smetnjama u radu srca, krvnih sudova, disajnih organa, sistema za varenje i izlučivanje, kao i nervnog sistema, kao i raznim psihijatrijskim, alergijskim, reumatološkim, metaboličkim i malignim oboljenjima (Ministarstvo

prosvjete i sporta, 2019). Iako se izraz „fizička invalidnost“ i dalje često koristi u zakonodavstvu, sve više se usvaja i termin „motorički poremećaj“ kao prikladnija alternativa. Gledajući s funkcionalne strane, fizičku invalidnost možemo klasifikovati na sljedeći način:

- Fizička invalidnost kao posljedica oštećenja lokomotornog sistema,
- Fizička invalidnost kao rezultat oštećenja centralnog nervnog sistema
- Fizička invalidnost uslijed oštećenja perifernog nervnog sistema
- Fizička invalidnost kao posljedica hroničnih bolesti drugih organskog sistema (Ministarstvo prosvjete i sporta, 2019).

2.6. Djeca sa intelektualnim smetnjama

Djeca s graničnim sposobnostima i lakšim oblicima sniženih intelektualnih sposobnosti čine veoma raznoliku grupu. Djeca s graničnim sposobnostima (IQ 70-90) obično se upisuju u redovne vaspitno-obrazovne ustanove, dok se ona sa lakšom mentalnom zaostalošću (IQ 50-69) većinom školuju u specijalizovanim ustanovama. Ove sposobnosti se najčešće otkrivaju prilikom upisa u školu. Osobe s ovim smetnjama mogu imati poteškoće u razumijevanju opažanja, a takođe im je otežano apstraktno razmišljanje (Šakotić, 2016).

Roditelji djece sa intelektualnim invaliditetom i/ili složenim potrebama često se suočavaju s izazovima koji nadmašuju normalna društvena očekivanja. Kada se rodi dijete s intelektualnim invaliditetom, roditelji obično doživljavaju šok, gubitak, razočaranje, tugovanje i samokritiku. Ove reakcije često vode do poricanja, anksioznosti, sukoba unutar porodice, kao i sukoba između profesionalaca i agencija. Prisustvo intelektualnog invaliditeta i/ili složenih potreba kod djece može rezultirati proširenim potrebama roditelja, koje su povezane s nivoom intelektualnog invaliditeta, društvenom i kulturnom pozadinom, kao i ekonomskim statusom porodice. Potrebe djece s intelektualnim invaliditetom i/ili složenim potrebama variraju tokom vremena u zavisnosti od pola, starosti i nivoa oštećenja (Šakotić, 2016).

2.7. Djeca s poremećajem pažnje uz hiperaktivnost

ADHD (Poremećaj pažnje i hiperaktivnosti) karakteriše nedostatak fokusiranosti, hiperaktivnost i impulzivno ponašanje, ali se ne manifestuje na isti način kod svake osobe. Tipično, ovi simptomi se pogoršavaju u situacijama koje zahtijevaju održavanje pažnje ili mentalni napor (S. Kadum-Bošnjak, 2006). Iako se znakovi ADHD-a ponekad mogu pojaviti kod predškolske djece ili čak mlađe djece, dijagnostikovanje ovog poremećaja kod veoma male djece je izazovno. Razlog tome je što se razvojni problemi, poput kašnjenja u jeziku, mogu zamijeniti za ADHD. Zbog toga, djeca u predškolskom uzrastu ili mlađa, za koja se sumnja da imaju ADHD, obično trebaju evaluaciju od strane stručnjaka, poput psihologa, psihijatra, logopeda ili pedijatra specijalizovanog za razvoj.

2.8. Djeca s teškoćama u učenju

Specifične teškoće u učenju odnose se na djecu koja, iako poseduju normalne intelektualne sposobnosti i nemaju vidljiva organska ili senzorna oštećenja, ne mogu postići željene akademske rezultate (Ministarstvo prosvjete i sporta, 2019). Teškoće u učenju se javljaju na različite načine kod svake djece. Na primjer, jedno dijete može imati izazove sa čitanjem i pravopisom, dok drugo uživa u knjigama, ali ima poteškoća u razumijevanju matematičkih sadržaja. Takođe, neka djeca mogu imati teškoća u razumijevanju onoga što drugi govore ili u izražavanju svojih misli. Iako su problemi veoma različiti, svi predstavljaju poremećaje u učenju.

3. ZNAČAJ SOCIJALIZACIJE DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU U PREDŠKOLSKIM USTANOVAMA

Socijalizacija se može opisati kao proces kroz koji pojedinci usvajaju osobine ličnosti i obrasce ponašanja, omogućavajući im da postanu prihvaćeni članovi društvene zajednice. U najranijem uzrastu, porodica ima ključnu ulogu, dok kasnije uticaji dolaze od vršnjaka i šire okoline (Blagojević i dr., 1999). Ovaj proces se dijeli na tri osnovne faze:

- Primarna socijalizacija se odvija unutar porodice i najvažnija je u ranoj dobi. Tokom ovog perioda, dijete uči osnovne vještine komunikacije i jezika, razvija svoj identitet i usvaja različite obrasce ponašanja.
- Sekundarna socijalizacija počinje kada dijete postaje dio vaspitno-obrazovnog sistema. U adolescenciji, pojedinac prolazi kroz značajne promjene, što može biti izazovno i emotivno turbulentno. Okolina, uključujući roditelje, školu, vršnjake i medije, može imati podržavajuću ili negativnu ulogu. Djeca u ovim fazama postaju aktivni učesnici, birajući šta će zadržati, a šta odbaciti.
- Tercijarna socijalizacija se odnosi na prilagođavanje novim situacijama u odraslom životu (Milošević, 2020).

Djeca koja pohađaju specijalne škole često ne dobijaju jednake prilike za razvoj svojih potencijala, što otežava stvaranje važnih socijalnih i emocionalnih veza neophodnih za njihovo uključivanje u društveni i profesionalni život. Ova zapažanja su dovela do zahtijeva da se djeca s teškoćama u razvoju tretiraju na ravnopravan način s onima bez teškoća, kao i da im se omogući zajedničko školovanje (Sekulić-Majurec, 1997).

Rano djetinjstvo je ključno za uspješnu socijalizaciju; upis u redovne vrtiće i škole pomaže djeci da od najranijeg uzrasta razvijaju socijalne interakcije (Richards, 1974). Da bi se lakše prilagodilo, djetetu je potrebna podržavajuća sredina, u kojoj se stvara socioemocionalna povezanost s vaspitačem i omogućava učlanjenje u grupu vršnjaka (Kamenov, 2002). Integracija u redovni vaspitno-obrazovni sistem pruža raznovrsna socijalna iskustva koja doprinose razvoju ličnosti (Filipović, Đuričić, 2018). Prihvatanje drugih najlakše se ostvaruje kroz zajedničke aktivnosti u učenju; u odsustvu takvih interakcija može doći do izolacije. U takvim okolnostima,

djeca često razvijaju negativnu sliku o sebi i loše stavove prema okruženju (Šakotić, 2016). Kontakti s vršnjacima su od suštinskog značaja za socijalizaciju, jer zahvaljujući njima djeca stiču važne vještine za život u grupi i saradnju. Autonomija se može razviti samo kroz interakcije s vršnjacima (Raymond-River, 1976).

3.1. Faktori uticaja na socijalizaciju djece s teškoćama u razvoju

Porodica se smatra osnovnim agensom socijalizacije. Ona postavlja temelje za usvajanje vaspitnih i kulturnih vrijednosti kod djeteta. Prvi uzori ponašanja dolaze od roditelja (Samardžić i dr., 2023). U okviru agenasa socijalizacije, porodici se pridaje najveći značaj, jer ona posreduje između pojedinca i društvenih vrijednosti (Koestner, Weinberger, Franz, 1990). Kao ključni faktor primarne socijalizacije, porodica ima važnu ulogu u oblikovanju djetetove ličnosti za društveni život, omogućavajući mu sticanje osnovnih socijalnih vještina (Dimitrijević, 2014). U tradicionalnim porodicama, proces socijalizacije najmlađih se zasniva na prenošenju običaja i stavova predaka, dok savremene porodice koriste sasvim drugačije principe. U takvim porodicama odvijaju se razni procesi koji mogu imati i pozitivne i negativne posljedice na socijalizaciju (Rajković, Joksić, 2020). Povoljna porodična sredina može biti ključna, ali nije dovoljna garancija za uspješnu socijalizaciju. Nepovoljni uslovi, kao što su netolerantni vaspitači ili agresivni vršnjaci, mogu ometati pozitivne tokove socijalizacije (Hrnjica, 1981). Porodica se definiše kao zajednica roditelja i djece koja zajedno žive i imaju krvnu ili zakonsku povezanost (Ilić, 2010).

Vaspitno-obrazovna ustanova takođe igra značajnu ulogu kao agens socijalizacije, doprinoseći individualizaciji (Ivković, 2003). Ključno je da vaspitači gaje pozitivan odnos prema djeci s teškoćama u razvoju, ne oslanjajući se samo na stručne kompetencije. Njihov primjer može podstaći socijalizaciju sve djece bez obzira na razlike, i doprinijeti razvoju pozitivnog stava u zajednici (Jerotijević, 2010). U vaspitno-obrazovnoj ustanovi, dijete zauzima različite društvene, pravne i pedagoške uloge, pri čemu svaka od njih može uticati na njegovo ponašanje i ličnost (Ilić i dr., 2006).

Sekundarna socijalizacija se odvija unutar vaspitno-obrazovne ustanove, koja ima ključnu ulogu u razvoju djeteta na različitim poljima, uključujući emocionalni, socijalni i jezički razvoj.

Vaspitanje i obrazovanje su centralni elementi socijalizacije u ovom okruženju. Ključni aspekti sekundarne socijalizacije u vaspitno-obrazovnim ustanovama uključuju (Popadić, 2009):

- Podučavanje i podsticanje razvoja,
- Prenosjenje informacija i usmjeravanje ka duhovnom nasleđu,
- Prenosjenje duhovnih vrijednosti i ciljeva,
- Stvaranje pozitivne atmosfere pogodne za učenje,
- Individualizovani pristup itd.

Vršnjaci, kao agensi socijalizacije, imaju značajan uticaj na stavove i ponašanje djece i adolescenata. Kada govorimo o vršnjacima, mislimo na djecu s kojima se dijete svakodnevno druži. Opšte vrijednosti usvojene u porodici su teško promjenljive, ali ukoliko djeca ne zadovoljavaju osnovne potrebe u porodici, često prihvataju vrijednosti vršnjačke grupe da bi te potrebe ispunila (Hrnjica, 1981). U vršnjačkim grupama, djeca stiču različite vještine i sposobnosti, a ponašanje vršnjaka im je bliže i razumljivije. Vršnjačko učenje se odvija bez pritiska, a djeca teže da budu slična svojim vršnjacima (Jerotijević, 2010). Odnosi sa vršnjacima se zasnivaju na osjećaju prihvaćenosti i bliskosti. Prijateljstvo poboljšava socijalne kompetencije i pruža emocionalnu sigurnost. Vršnjaci imaju značajan uticaj na razvoj ličnosti i proces socijalizacije (Imširović, 2008). Interakcije među vršnjacima su ključne za stvaranje saradničkog okruženja, samokontrole i smanjenje agresivnog ponašanja. Vršnjaci pružaju emocionalnu sigurnost i solidarnost, što utiče na razvoj drugih odnosa (Buljubašić-Kuzmanović, 2010).

Za djecu s teškoćama u razvoju, vršnjaci imaju ključnu ulogu. Istraživanje Asamoah et al. (2018) na uzorku od 23 učenika s oštećenjem vida, 27 tipičnih učenika i 19 nastavnika pokazalo je da učenici s oštećenjem vida i nastavnici podržavaju inkluziju, dok neki učenici tipičnog razvoja nemaju pozitivan stav prema tome.

3.2. Ključne pretpostavke efikasne socijalizacije djece s teškoćama u razvoju

Podsticanje socijalne kompetencije predstavlja jedan od ključnih zadataka vaspitno-obrazovnih ustanova, a pored opšte poznatih obaveza vaspitača, važno je raditi i na socijalnoj afirmaciji djece. Ova afirmacija, posebno kod djece s teškoćama u razvoju, zavisi od njihovih razvojnih osobina i želje za socijalnim interakcijama (Mikas i dr., 2012). Učenje socijalnih vještina je korisno jedino ako se dijete osjeća sigurno i ima poverenje u svoje okruženje. Neophodno je stvoriti ambijent u kojem će se dijete među vršnjacima osjećati prihvaćeno, što će mu omogućiti motivaciju za razvijanje prijateljskih odnosa (Kamenov, 2002).

Daniels i Stafford ističu da integracija djece s teškoćama u razvoju zahtijeva pozitivan pristup vaspitača (Daniels, Stafford, 2002). Ovo podrazumijeva posvećenost razvoju djetetovih potencijala, spremnost na saradnju s drugim stručnjacima i institucijama, kao i primjenu određenih postupaka u grupi, uključujući:

- Razgovor s djecom o razlikama i osnaživanje svesti da biti drugačiji nije nedostatak, već prednost.
- Održavanje pozitivnog stava prema učenju i postavljanje realnih ciljeva.
- Uzimanje vremena za procjenu i planiranje napretka svih učenika.
- Pružanje mogućnosti djeci s teškoćama u razvoju da samostalno rade u okviru svojih sposobnosti.
- Organizovanje saradničkih aktivnosti koje doprinose socijalnom razvoju (Daniels, Stafford, 2002).

Kvalitet socijalnih interakcija u velikoj mjeri zavisi od sposobnosti razumevanja i prihvatanja različitosti, kao i od razvoja osećaja sigurnosti, samopouzdanja i pripadnosti razredu kod svih učenika. U skladu sa potrebama djece, programi za razvoj socijalnih vještina integrišu se u svakodnevne vaspitno-obrazovne aktivnosti. Ako neka djeca s teškoćama u razvoju ne usvoje određene socijalne vještine na ovaj način, nastavlja se rad s njima individualno (Žic Ralić, Ljubas, 2013).

4. ULOGA VASPITAČA U PODSTICANJU SOCIJALIZACIJE DJECE S TEŠKOĆAMA U RAZVOJU

Vaspitači treba da imaju na umu da djeca s teškoćama u razvoju zahtijevaju dodatnu podršku, kako u učenju, tako i u izgradnji socijalnih odnosa sa vršnjacima. Ova djeca često trebaju pomoć u razvoju društvenih vještina. Kako bi se omogućila kvalitetna socijalna interakcija između djece sa teškoćama u razvoju i njihovih tipičnih vršnjaka, vaspitači mogu primijeniti sljedeće strategije:

- Razvijanje vještine slušanja: Djecu treba podsticati da uče kako da slušaju i razumiju sagovornike. Kroz različite tehnike, vaspitači mogu pomoći djeci da poboljšaju svoje vještine slušanja (Norliza i dr., 2010).
- Vještine razgovora: Mnoga djeca sa teškoćama u razvoju imaju izazove kada je u pitanju vođenje razgovora. Vaspitači bi mogli raditi na osnovnim obrascima komunikacije, kao i pomoći djeci da razumiju suštinu razgovora (Norliza i dr., 2010).
- Neverbalna komunikacija: Dok se većina djece prirodno uči neverbalnoj komunikaciji, djeca sa određenim poremećajima mogu zahtijevati posebnu podršku da bi naučila kako da prepoznaju telesni jezik i izraze lica. Korišćenje slika i ilustracija može biti korisno u ovom procesu (Norliza i dr., 2010).
- Podsticanje ljubaznosti: Djecu treba nagraditi pohvalama ili drugim oblicima priznanja kako bi razvijala ljubaznost i empatiju prema drugima.
- Razvoj empatije: Vaspitači treba da pomognu djeci da postanu svjesna osjećanja drugih i kako njihovo ponašanje može uticati na druge (Norliza i dr., 2010).
- Vještine upravljanja bijesom: Djeca treba da nauče pozitivne načine izražavanja i upravljanja svojim emocijama. Vaspitači mogu pomoći u razvoju svijesti o važnosti izražavanja osjećanja (Norliza i dr., 2010).
- Njegovanje prijateljstva: U aktivnostima u grupi, važno je djecu sa teškoćama smestiti u okruženje sa vršnjacima koji su empatični i voljni da pomognu. Takva podrška može olakšati prevazilaženje neodgovarajućeg ponašanja (Norliza i dr., 2010).

- Jačanje samopouzdanja: Djeca sa smetnjama u razvoju često se osjećaju manje vrijednima. Vaspitači bi trebali podsticati pozitivne socijalne interakcije kako bi djeca stekla samopouzdanje i vjeru u svoje sposobnosti (Norliza i dr., 2010).

Ove strategije mogu značajno doprinijeti razvoju socijalnih interakcija između djece s teškoćama u razvoju i njihovih vršnjaka.

4.1. Strategije vaspitača u posticanju socijalizacije djece s teškoćama u razvoju

Kvaliteti koji doprinose emocionalnoj podršci u jednoj sredini uključuju empatiju, prihvatanje, autentičnost, poštovanje i toplinu. Empatičan vaspitač razumije i prepoznaje osjećanja i raspoloženje djece. Vaspitač treba da cijeni svako dijete, bez obzira na njegovo porijeklo, ponašanje ili sposobnosti. Autentičnost podrazumijeva iskrenost i spremnost da pruži podršku i ohrabrenje. Kada se kaže da je vaspitač topao, misli se na prijateljski pristup i trud da djeci bude prijatno, uz pružanje podrške i vrednovanje (Nešić i Radomirović, 2000).

U svom radu, vaspitač treba posebno da se angažuje u planiranju aktivnosti koje podstiču socijalnu interakciju između djece sa teškoćama u razvoju i njihovih vršnjaka. Važno je da se kreira atmosfera prihvatanja i uzajamnog poštovanja. Kada djeca osjećaju da su poštovana i prihvaćena, to se prenosi i na njihove vršnjake. Vaspitač treba da obezbijedi različite prilike za vježbanje samostalnosti, izbora i pregovaranja, pažljivo posmatrajući interakcije među djecom.

Preporučuje se da vaspitači primjenjuju sljedeće strategije za podsticanje socijalne interakcije:

- **Učenje posmatranjem** – Djeca uče značajne lekcije kada gledaju kako odrasli i vršnjaci međusobno djeluju ljubazno i rješavaju probleme kroz raspravu (Nešić i Radomirović, 2000).
- **Logične posljedice ponašanja** – Pozitivne reakcije, poput osmijeha ili riječi ohrabrenja, motivišu djecu da ponavljaju pozitivna ponašanja, dok korektivne reakcije smanjuju neželjena ponašanja (Nešić i Radomirović, 2000).
- **Rad u manjim grupama** – Manje grupe pružaju više mogućnosti za socijalnu interakciju, a aktivnosti kao što su likovni radovi su pogodne za grupni rad (Ibid).
- **Saradničke aktivnosti** – Igre i zajednički projekti pomažu djeci sa teškoćama u razvoju da nauče kako da se uključe u grupu i kako da pregovaraju o dijeljenju materijala.

- **Vršnjaci kao uzori** – Djeca sa teškoćama mogu naučiti nove vještine od vršnjaka koji se tipično razvijaju (Kamenov, 2002).
- **Prihvatanje individualnih razlika** – Vaspitači koji prihvataju razlike među djecom podstiču inkluzivnost i pomažu deci da nauče da cijene jedni druge (Nešić i Radomirović, 2000).

4.2. Saradnja vaspitača sa pedagoško-psihološkom službom i roditeljima u svrhu podsticanja socijalizacije djece s teškoćama u razvoju

Saradnja vaspitača sa pedagoško-psihološkom službom i roditeljima ima važnu ulogu u procesu socijalizacije djece s teškoćama u razvoju. Ova zajednička aktivnost omogućava stvaranje podržavajućeg i inkluzivnog okruženja u kojem djeca mogu razvijati svoje socijalne vještine i osjećaj pripadnosti grupi.

Prvi korak u ovoj saradnji jeste redovna i otvorena komunikacija između vaspitača i pedagoško-psihološke službe. Kroz stručne konsultacije i zajedničke analize napretka djeteta, vaspitači mogu dobiti korisne informacije i smjernice o individualnim potrebama djeteta s teškoćama u razvoju. Pedagozi i psiholozi mogu pružiti podršku u prilagođavanju metoda rada, te pomoći u kreiranju specifičnih aktivnosti koje će podstaći socijalnu inkluziju i aktivno učešće djeteta u grupnim aktivnostima (Norliza et al., 2010).

Roditelji su takođe ključni partneri u ovom procesu. Njihova uključenost omogućava da vaspitači bolje razumiju porodičnu dinamiku i kontekst u kojem dijete odrasta. Redovni sastanci i zajedničko planiranje aktivnosti omogućavaju roditeljima da aktivno učestvuju u procesu socijalizacije, pružajući djetetu dosljednu podršku kako kod kuće, tako i u vrtiću. Takođe, roditelji mogu pružiti važne informacije o specifičnim potrebama djeteta, što omogućava vaspitačima i pedagoško-psihološkoj službi da na pravi način prilagode aktivnosti i pristup djetetu (Ratković, Hebib i Šaljić, 2017).

Aktivnosti koje uključuju sve tri strane – vaspitače, roditelje i stručnjake iz pedagoško-psihološke službe – mogu biti usmjerene na organizovanje zajedničkih radionica, radionica socijalnih vještina, te individualne i grupne podrške djetetu. Ključna je uloga svih aktera u

stvaranju pozitivne atmosfere u grupi, kako bi se osiguralo da dijete s teškoćama u razvoju bude prihvaćeno od strane vršnjaka i da razvija osjećaj samopouzdanja i socijalne sigurnosti.

Cilj ovakve saradnje jeste da djeca s teškoćama u razvoju kroz ove zajedničke aktivnosti uspješno savladaju socijalne prepreke, te da razvijaju svoje socijalne vještine u skladu sa svojim individualnim potencijalima.

4.3. Stručno usavršavanje vaspitača iz domena inkluzivnog obrazovanja

Vaspitači, kao važni akteri u procesu vaspitanja i obrazovanja, suočavaju se sa izazovima koji zahtijevaju visok nivo kreativnosti, inovativnosti i posvećenosti kako bi adekvatno odgovorili na potrebe svakog djeteta, uključujući i one sa posebnim obrazovnim potrebama. Kontinuirano usavršavanje vaspitača u domenu inkluzivnog obrazovanja je ključno za postizanje kvalitetnog vaspitno-obrazovnog rada (Popović i saradnici, 2009). Stručna obuka vaspitača omogućava im da unaprijede svoje vještine i kompetencije, što direktno utiče na kvalitet vaspitno-obrazovnog rada.

Stručno usavršavanje vaspitača obuhvata aktivnosti koje doprinose njihovom profesionalnom razvoju i mogu značajno poboljšati učinke u obrazovanju, kao i dobrobit djece (Swainger, Williams i Šćekić, 2008). Kroz kontinuirano obrazovanje, vaspitači mogu razvijati neophodne kompetencije za uspješno upravljanje inkluzivnim učionicama.

Vrijednost stručnog usavršavanja ne može se potcijeniti, jer doprinosi ne samo poboljšanju nastavnih praksi, već i višim postignućima djece (Donaldson, 2013). Vaspitači moraju biti sposobni da podučavaju, procenjuju učenje i motivišu djecu, a takođe i da prepoznaju oblasti koje zahtijevaju dodatno usavršavanje.

Pored toga, vaspitači treba da podstiču razvoj socijalnih vještina kod djece, uključujući poštovanje, efikasnu komunikaciju i konstruktivno rješavanje sukoba. Njihova odgovornost je i da obezbijede sigurno i pozitivno okruženje za učenje (Jorgić, 2010).

II ISTRAŽIVAČKI DIO

1.1. Predmet istraživanja

Osjećaj pripadnosti, prihvaćenosti i samostalnosti ključni su za dobro funkcioniranje svakog djeteta (Booth, Ainscow & Kingston, 2006). Kako bismo postigli ovaj cilj, važno je prevazići razlike između očekivanih obrazovnih postignuća i specifičnih potreba djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju (Odom, Buysse & Soukakou, 2011). Jedan od načina na koji djeca s teškoćama mogu savladati prepreke jeste uspostavljanje socijalnih interakcija s vršnjacima koji se normalno razvijaju, unutar vrtićke zajednice koja je otvorena i prijatna za sve učesnike.

Predmet našeg istraživanja predstavlja sagledavanje i procjenjivanje socijalizacije djece s teškoćama u razvoju u predškolskim ustanovama.

1.2. Cilj i zadaci istraživanja

Cilj našeg istraživanja glasi:

- Utvrditi način na koji se u aktuelnom institucionalnom ambijentu predškolskih ustanova podstiče socijalizacija djece s teškoćama u razvoju.

U skladu sa ciljem, istraživački zadaci su formulisani na sljedeći način:

- Utvrditi način na koji vaspitači planiraju raznovrsne oblike aktivnosti u funkciji podsticanja socijalizacije djece s teškoćama u razvoju.
- Utvrditi koje su dominantne strategije koje primjenjuju vaspitači u svrhu podsticanja socijalizacije djece s teškoćama u razvoju u predškolskim ustanovama.
- Utvrditi na koji se način ostvaruje saradnja između vaspitača i stručnih saradnika u svrhu podsticanja socijalizacije djece s teškoćama u razvoju.
- Utvrditi koji su dominantni oblici saradnje između vaspitača i roditelja djece s teškoćama u razvoju.
- Utvrditi da li su vaspitači stekli odgovarajuće profesionalne kompetencije tokom inicijalnog obrazovanja za podsticanje socijalizacije djece s teškoćama u razvoju.

- Utvrditi da li i na koji način vaspitači usavršavaju (KPR) svoje profesionalne kompetencije u domenu podsticanja socijalizacije djece s teškoćama u razvoju.

1.3. Istraživačke hipoteze

U skladu sa ciljem istraživanja, glavnu hipotezu možemo definisati na sljedeći način: Pretpostavlja se da se aktuelnom institucionalnom ambijentu predškolskih ustanova socijalizacija djece s teškoćama u razvoju podstiče kroz aktivnu participaciju ove djece u svim vaspitno-obrazovnim aktivnostima i to kroz visok stepen kooperativnih odnosa sa vršnjacima tipičnog razvoja.

Na osnovu definisane glavne hipoteze formulisali smo sporedne hipoteze na sljedeći način:

- Pretpostavlja se da vaspitači planiraju aktivnosti u kojima podstiču socijalizaciju djece s teškoćama u razvoju na način koji omogućava ovoj djeci aktivno uključivanje u vršnjačku zajednicu, omogućavajući im punu participaciju.
- Pretpostavlja se da su kooperativne aktivnosti dominantna strategija u svrhu podsticanja socijalizacije djece s teškoćama u razvoju u predškolskim ustanovama.
- Pretpostavlja se da se saradnja između između vaspitača i stručnih saradnika u svrhu podsticanja socijalizacije djece s teškoćama u razvoju ostvaruje kroz razmjenu iskustvenih stavova.
- Pretpostavlja se da je individualni oblik saradnje dominantan u saradnji između vaspitača i roditelja djece s teškoćama u razvoju.
- Pretpostavlja se da su vaspitači stekli odgovarajuće profesionalne kompetencije tokom inicijalnog obrazovanja za podsticanje socijalizacije djece s teškoćama u razvoju.
- Pretpostavlja se da vaspitači usavršavaju (KPR) svoje profesionalne kompetencije u domenu podsticanja socijalizacije djece s teškoćama u razvoju putem odgovarajućih, primjereno tematski odabranih seminara.

1.4. Metode, tehnike i instrumenti istraživanja

Provjera istraživačkih hipoteza zahtijeva korišćenje kako kvantitativnih, tako i kvalitativnih naučno-istraživačkih metoda. Međutim, važno je posebno istaći značaj kvalitativnih metoda jer omogućavaju dublje razumijevanje pitanja kako se u savremenom institucionalnom okruženju predškolskih ustanova podstiče socijalizacija djece s razvojnim teškoćama. U ovom istraživanju korist ćemo anketni upitnik namijenjen vaspitačima, pri čemu će pitanja biti zatvorenog, kombinovanog i otvorenog tipa. Osim anketnog upitnika, primenićemo i individualne intervju sa stručnim saradnicima kako bismo prikupili dodatne podatke. Rezultati dobijeni putem ankete biće predstavljeni kroz tabele i grafikone, a zatim analizirani u skladu sa ciljevima istraživanja. Takođe, poređićemo ih s nalazima sličnih studija kako bismo došli do relevantnih zaključaka.

1.5. Uzorak istraživanja

Istraživanje je realizovano na uzorku od 120 vaspitača i 30 stručnih saradnika. Struktura uzorka je prikazana u tabelama 1 i 2.

Tabela br. 1 - Uzorak ispitanika vaspitači

Opština	Naziv predškolske ustanove	Broj vaspitača
Podgorica	JPU „Đina Vrbica“	40
Podgorica	JPU „Ljubica Popović“	40
Nikšić	JPU „Dragan Kovačević“	40
Ukupno	3	120

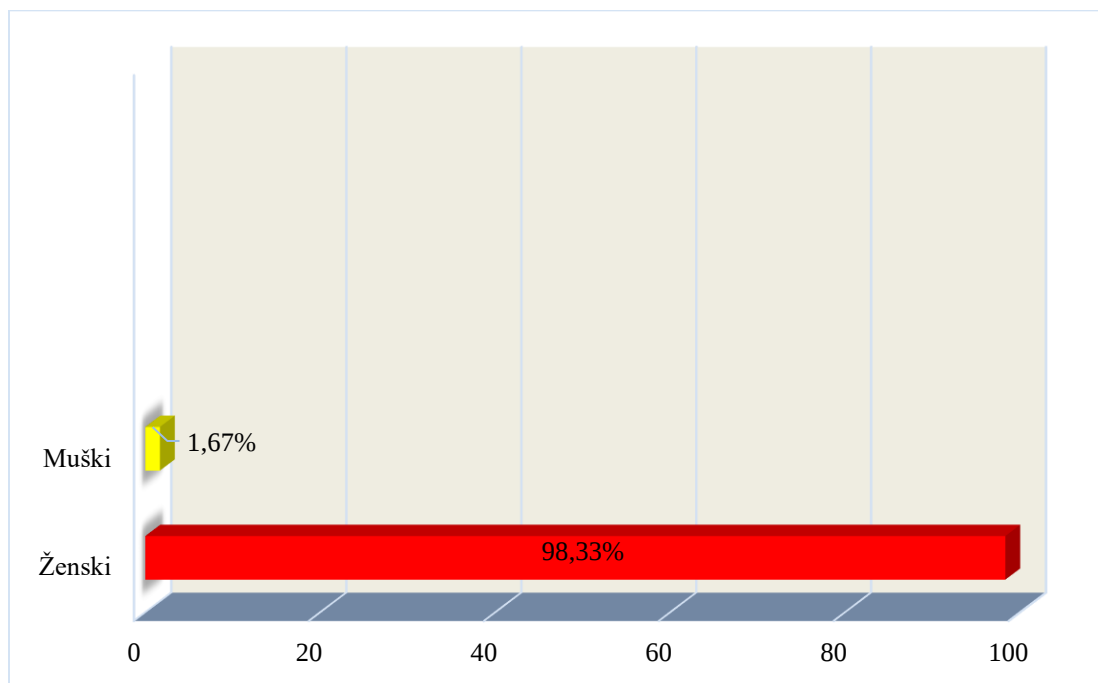
Tabela br. 2 - Uzorak ispitanika stručni saradnici

Opština	Naziv predškolske ustanove	Broj stručnih saradnika
Podgorica	JPU „Đina Vrbica“	3
Podgorica	JPU „Ljubica Popović“	2
Nikšić	JPU „Dragan Kovačević“	3
Tivat	JPU „Bambi“	2
Kotor	JPU „Radost“	3
Herceg Novi	JPU „Naša radost“	2
Pljevlja	JPU „Eko bajka“	2
Ulcinj	JPU „Solidarnost“	3
Budva	JPU „Ljubica V. Jovanović Maše“	3
Bar	JPU „Vukosava Ivanović Mašanović“	3
Berane	JPU „Radmila Nedić“	2
Bijelo Polje	JPU „Dušo Basekić“	2
Ukupno	12	30

2. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

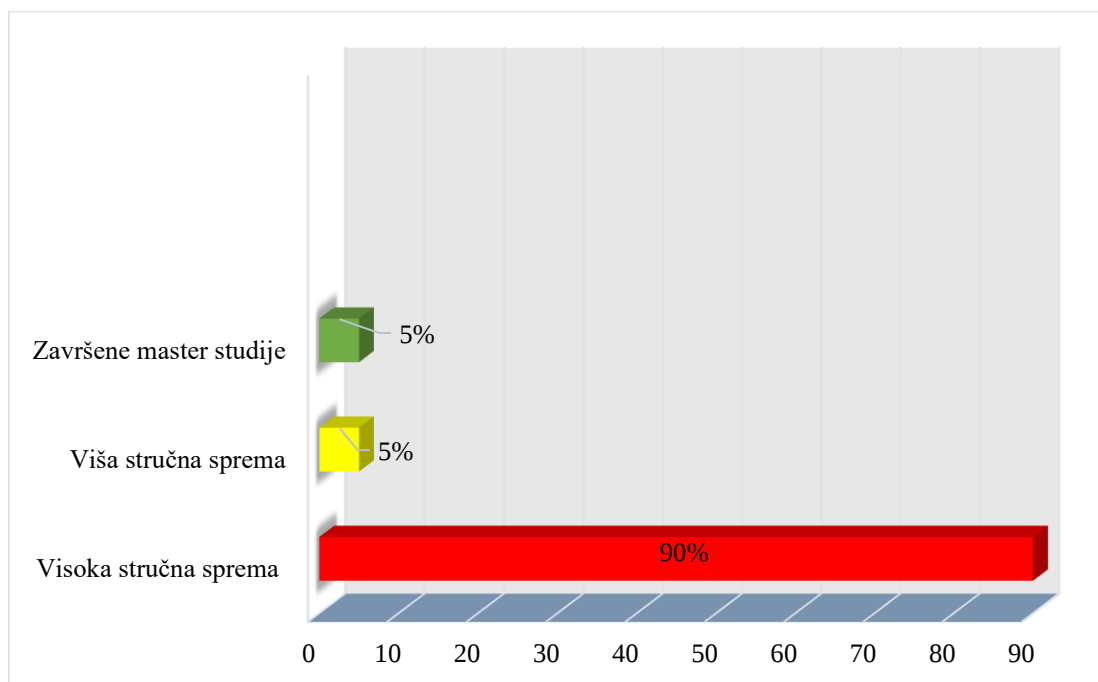
2.1. Rezultati istraživanja dobijeni anketiranjem vaspitača

Histogram 1 – Polna struktura uzorka

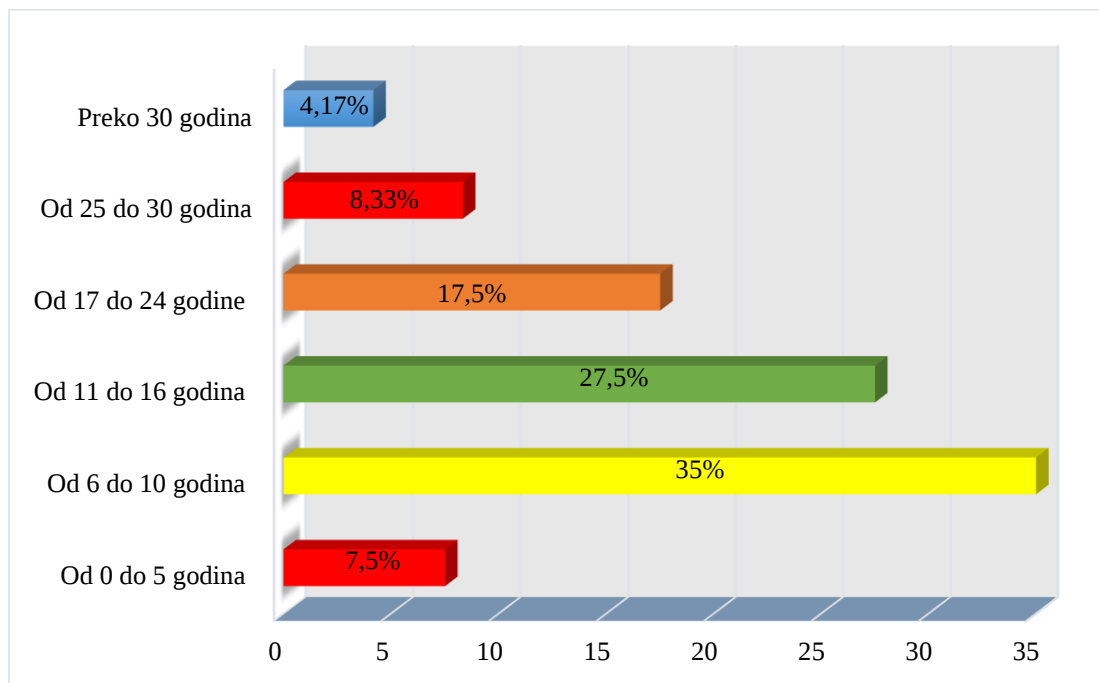
Rezultati jasno ukazuju na izrazitu premoć ženskog pola, koji čini 98,33% uzorka, dok je zastupljenost muškog pola vrlo niska, sa svega 1,67%.

Histogram 2 – Stručna sprema vaspitača

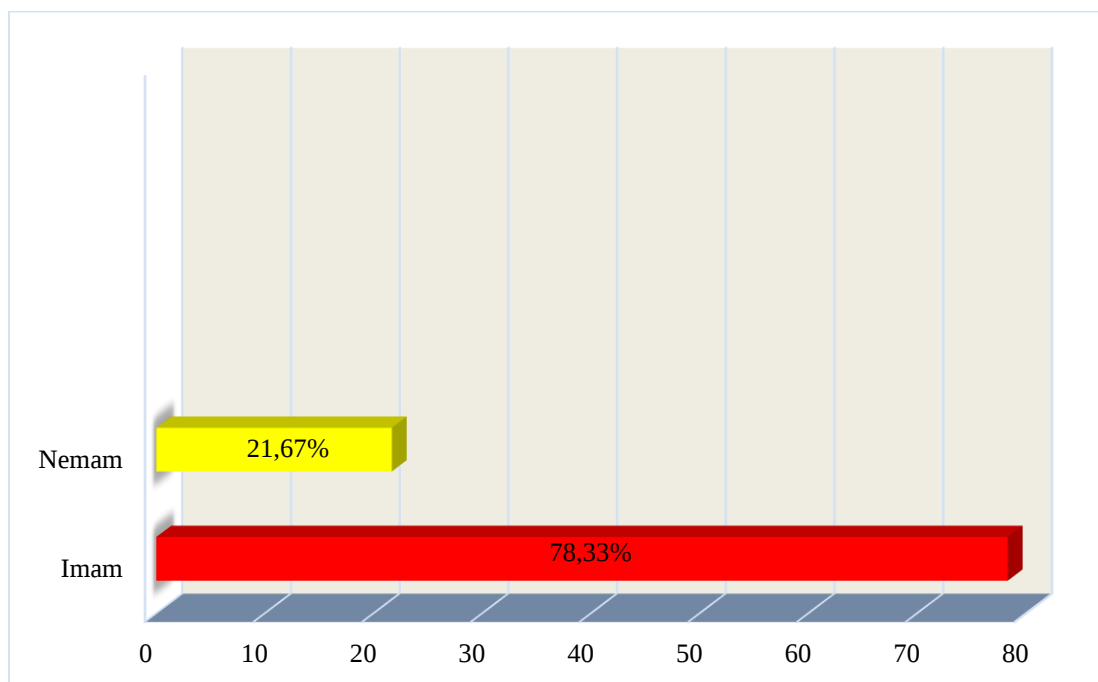
Prema rezultatima istraživanja, 90% vaspitača ima visoku stručnu spremu, dok je 5% njih sa višom stručnom spremom, a još 5% je završilo master studije. Ovi podaci, takođe, ukazuju na potrebu da se vaspitači sa višom stručnom spremom podstiču na dalje obrazovanje, kako bi se dodatno unaprijedio nivo kvaliteta u predškolskom obrazovanju i omogućio razvoj novih stručnih kompetencija.

Histogram 3 – Godine radnog staža vaspitača

Rezultati istraživanja ukazuju na to da vaspitači posjeduju značajno radno iskustvo, što predstavlja ključan faktor u procesu socijalizacije djece sa teškoćama u razvoju. Dugogodišnji rad u struci omogućava vaspitačima da primijene svoje znanje i vještine na način koji doprinosi stvaranju podržavajućeg okruženja za djecu, olakšavajući im integraciju u vršnjačke grupe i razvoj socijalnih vještina.

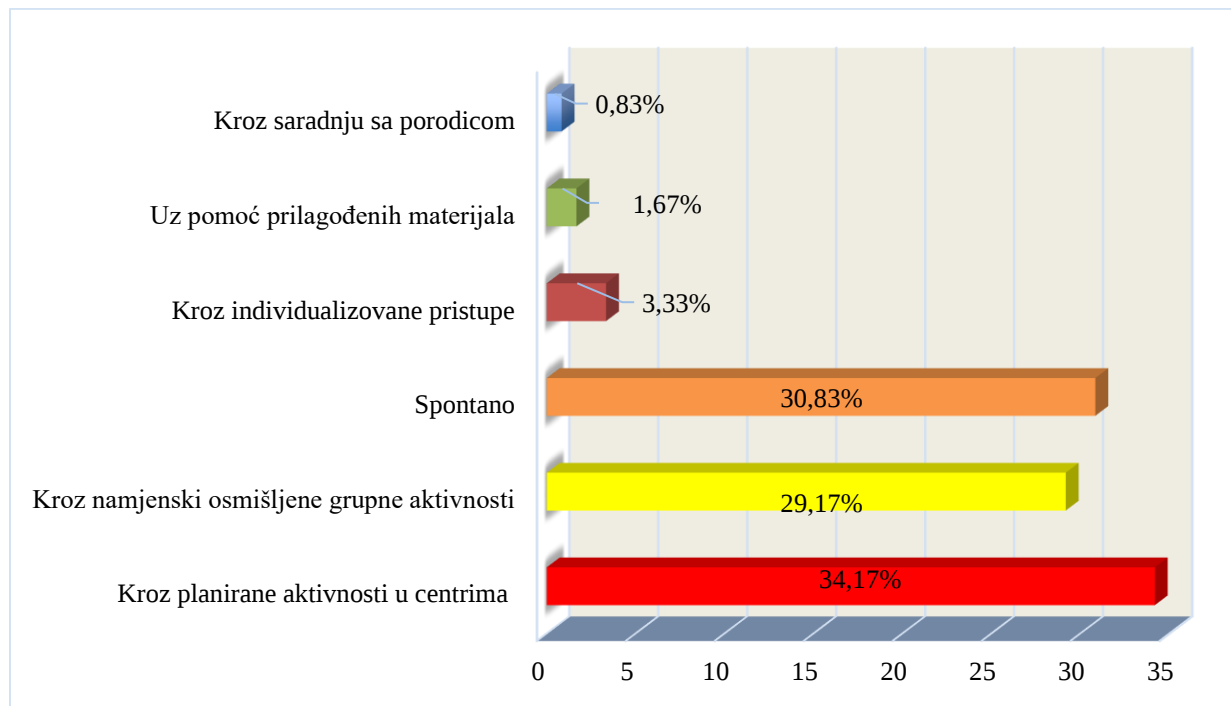
Histogram 4 – Iskustvo vaspitača u radu sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama

Rezultati istraživanja pokazuju da 78,33% vaspitača ima iskustvo u radu sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama, dok 21,67% vaspitača još uvijek nije imalo priliku da radi s ovom populacijom.

Ovi podaci ukazuju na značajan broj vaspitača koji su stekli određeno iskustvo u inkluzivnom obrazovanju, što doprinosi kvalitetnijoj podršci djeci sa posebnim potrebama. Istovremeno, procenat vaspitača bez ovog iskustva otvara prostor za dalja stručna usavršavanja i obuke, kako bi svi vaspitači bili adekvatno pripremljeni za rad u inkluzivnoj učionici.

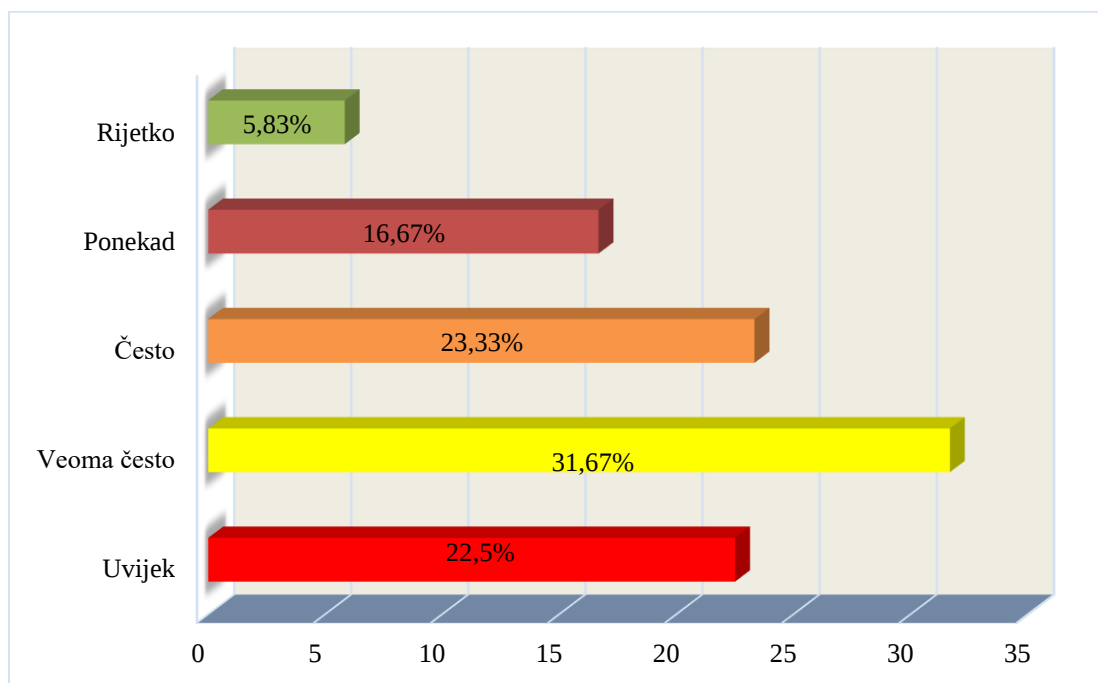
Histogram 5 – Način na koji vaspitači podstiču socijalizaciju djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju

Rezultati istraživanja ukazuju na to da vaspitači koriste raznovrsne metode kako bi podstakli socijalizaciju djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju. Ovaj proces se ostvaruje kroz pažljivo planirane aktivnosti u različitim centrima interesovanja, grupne igre osmišljene za razvoj socijalnih vještina, kao i individualizovane pristupe prilagođene potrebama svakog djeteta. Pored toga, vaspitači se oslanjaju na korišćenje prilagođenih materijala i spontanih interakcija koje nastaju u svakodnevnim situacijama, te ostvaruju blisku saradnju sa porodicama djece.

Socijalizacija djece sa smetnjama zahtijeva posvećenost i fleksibilnost vaspitača, a kombinovanje različitih strategija omogućava djetetu da se osjeća prihvaćeno i podstaknuto na razvijanje socijalnih vještina.

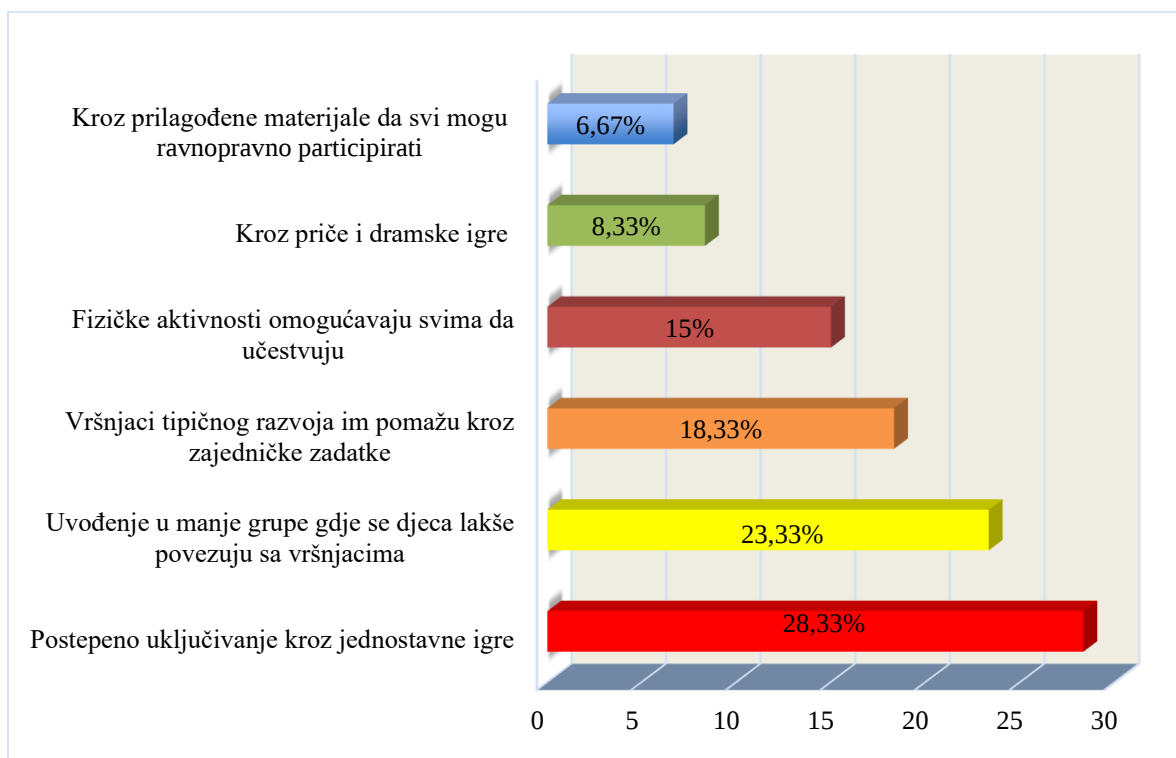
Histogram 6 – Planiranje raznovrsnih oblika aktivnosti u funkciji podsticanja socijalizacije djece s teškoćama u razvoju

Rezultati istraživanja ukazuju na to da većina anketiranih vaspitača planira raznovrsne aktivnosti s ciljem podsticanja socijalne integracije djece sa teškoćama u razvoju. Ovaj pristup omogućava djeci da, kroz pažljivo osmišljene i prilagođene zadatke, razvijaju socijalne vještine u skladu sa svojim individualnim mogućnostima. Uspješan plan aktivnosti ne samo da doprinosi socijalizaciji već i jačanju osjećaja pripadnosti i samopouzdanja kod djece.

Aktivnosti koje planiraju uključuju grupne igre, kreativne radionice, igre u parovima, kao i individualizovane pristupe koji omogućavaju svakom djetetu da učestvuje u skladu sa svojim mogućnostima. Time se ne samo podstiče socijalizacija već i razvijaju emocionalne i komunikacijske vještine kod djece, čime se osigurava integracija u zajednicu i stvaraju pozitivni odnosi među vršnjacima.

Histogram 7 – Načini na koje vaspitači uključuju djecu sa smetnjama na učešće u grupne aktivnosti sa vršnjacima tipičnog razvoja

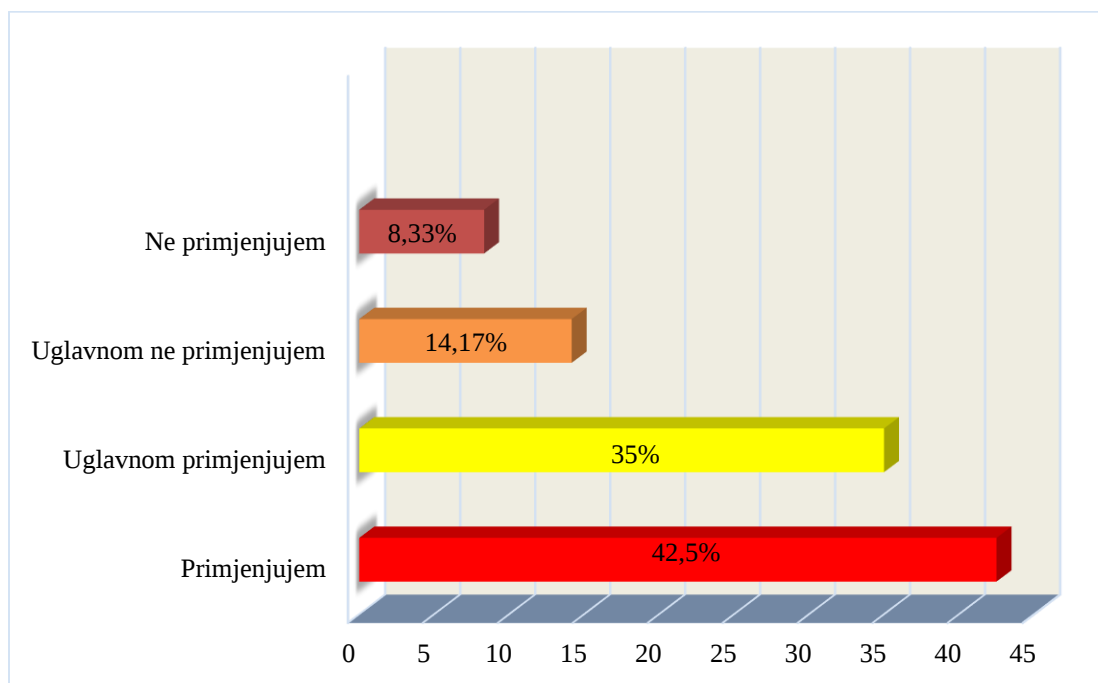

Rezultati istraživanja jasno pokazuju da vaspitači koriste raznovrsne pristupe kako bi uključili djecu sa smetnjama u grupne aktivnosti sa vršnjacima tipičnog razvoja. Postepeno uključivanje kroz jednostavne igre i organizovanje manjih grupa omogućava djeci da se lakše povežu i razvijaju međusobne odnose.

Vršnjaci tipičnog razvoja imaju važnu ulogu u ovom procesu, pružajući podršku i pomoć djeci sa smetnjama i teškoćama u razvoju tokom aktivnosti, što doprinosi inkluzivnoj atmosferi. Pored toga, fizičke aktivnosti se ističu kao posebno efektivan način uključivanja sve djece jer omogućavaju ravnopravno učešće svakom djetetu, bez obzira na različite predispozicije.

Ovakve strategije su od suštinskog značaja za stvaranje inkluzivnog okruženja koje promoviše saradnju, empatiju i zajedništvo među djecom.

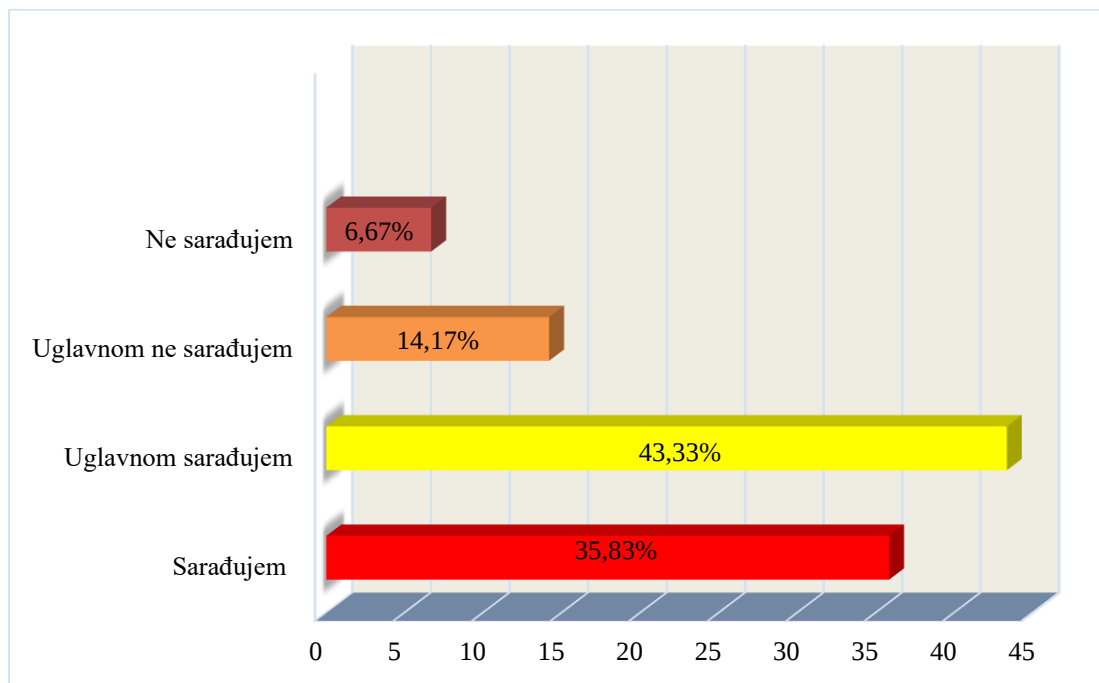
Histogram 8 – Primjena raznovrsnih strategija u svrhu podsticanja socijalizacije djece sa teškoćama u razvoju u predškolskim ustanovama

Rezultati istraživanja ukazuju da 42,5% vaspitača koristi različite strategije (rad u grupama, individualizovani pristup) za podršku socijalizaciji djece sa teškoćama u razvoju unutar predškolskih ustanova. Dodatno, 35% vaspitača redovno primjenjuje ove strategije, što ukazuje na značajan interes i angažovanost u radu sa ovom djecom.

Ovi podaci pokazuju da postoji svijest o važnosti individualizovanih pristupa i raznovrsnih metoda u radu sa djecom koja imaju specifične potrebe. Uspješna socijalizacija može biti ključna za razvoj njihovih socijalnih vještina i međuljudskih odnosa, a podrška vaspitača igra ključnu ulogu u ovom procesu.

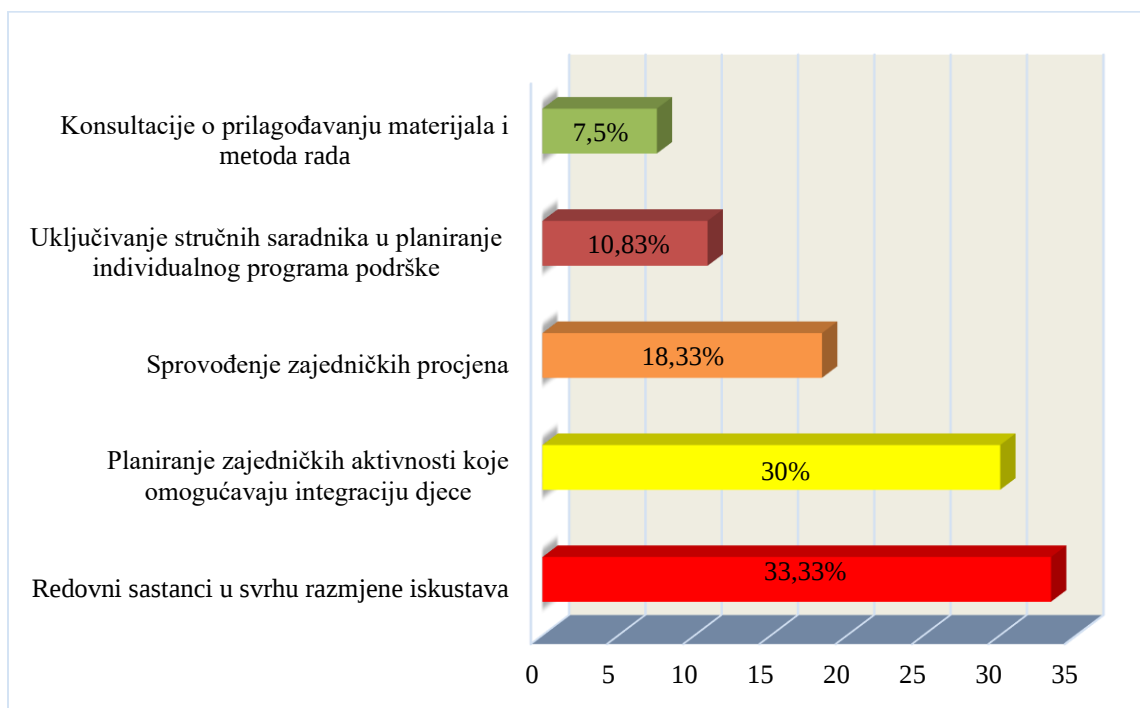
Histogram 9 – Saradnja sa stručnim saradnicima u svrhu podsticanja socijalizacije djece s teškoćama u razvoju

Dobijeni rezultati ukazuju na to da veliki broj vaspitača aktivno sarađuje sa stručnim saradnicima kako bi podstakli socijalizaciju djece sa teškoćama u razvoju. Ova saradnja je ključna za stvaranje inkluzivnog okruženja, jer omogućava vaspitačima da primijene različite pristupe i metode koje stručnjaci preporučuju.

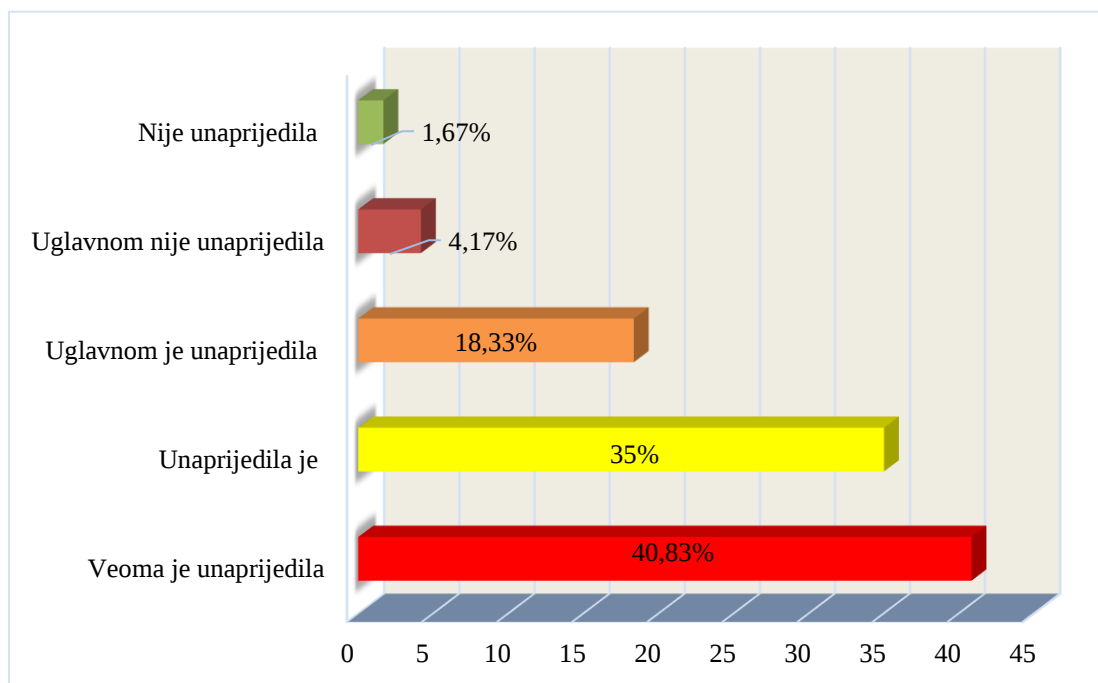
Kroz timski rad, vaspitači mogu bolje razumjeti specifične potrebe djece i razviti prilagođene strategije koje doprinose njihovom razvoju. Saradnja sa stručnim saradnicima može donijeti nove uvide i resurse, čime se dodatno osnažuju vaspitači u njihovom svakodnevnom radu.

Histogram 10 – Način na koji se ostvaruje saradnja između vaspitača i stručnih saradnika u u svrhu podsticanja socijalizacije djece s teškoćama u razvoju

Rezultati našeg istraživanja otkrivaju da vaspitači aktivno sarađuju sa stručnim saradnicima na različite načine. Ova saradnja obuhvata redovne sastanke za razmjenu iskustava, zajedničko planiranje aktivnosti koje podržavaju integraciju djece, kao i sprovođenje zajedničkih procjena. Posebno je interesantno da vaspitači uključuju stručne saradnike u kreiranje individualnih programa podrške, čime se dodatno osnažuje prilagođeni pristup svakoj pojedinačnoj situaciji. Ovi rezultati ukazuju na svjesnost vaspitača o važnosti timskog rada u obrazovanju. Saradnja sa stručnim saradnicima ne samo da unapređuje kvalitet podrške djeci sa teškoćama u razvoju, već i obogaćuje iskustva svih učesnika u procesu.

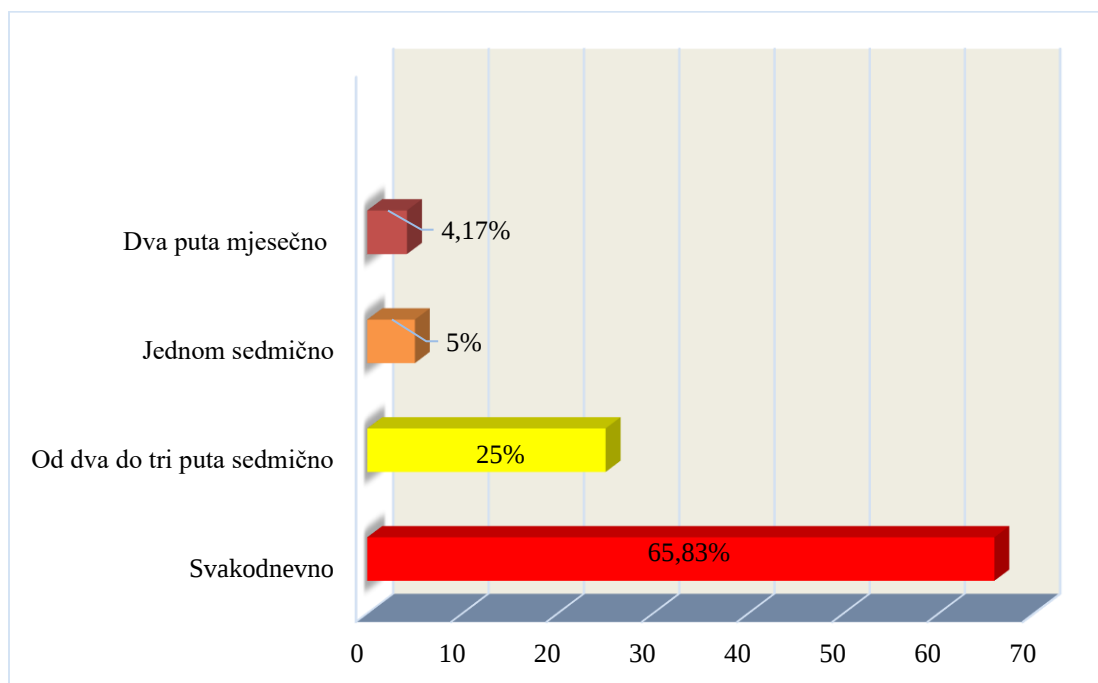
Histogram 11 – Doprinos saradnje vaspitača sa stručnim saradnicima socijalizaciji djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju

Dobijeni rezultati ukazuju na to da je saradnja između vaspitača i stručnih saradnika značajno doprinijela socijalizaciji djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju. Ova kooperacija omogućava usmjeravanje individualnih potreba svakog djeteta i kreiranje prilagođenih aktivnosti koje podstiču njihovo aktivno učešće u grupnim interakcijama.

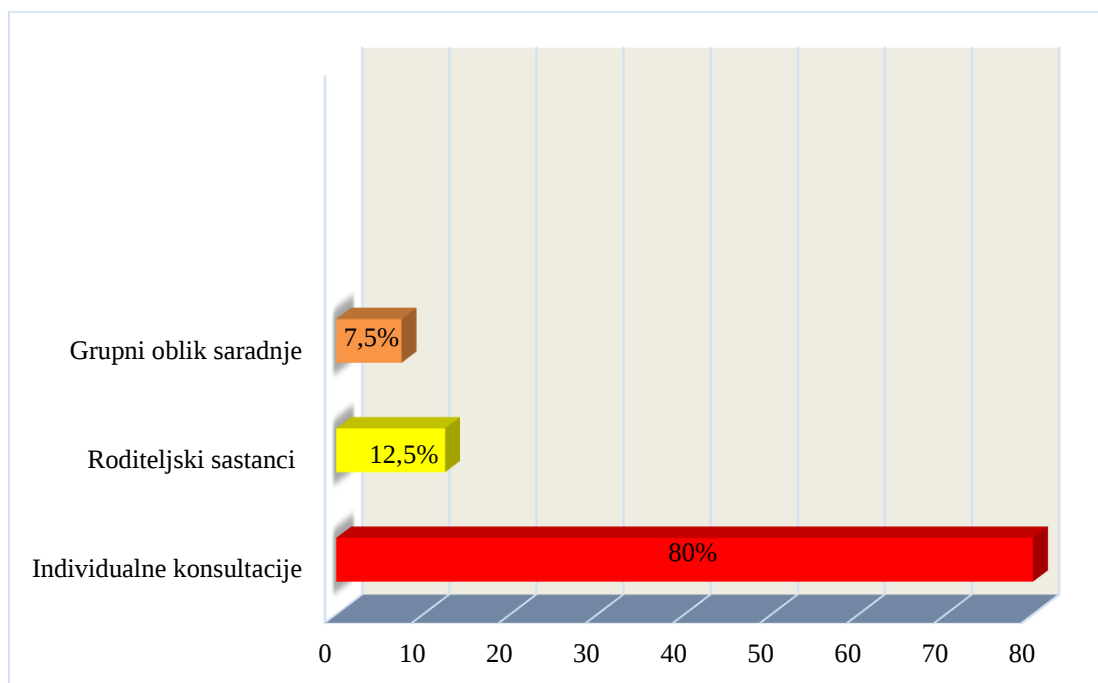
Ova sinergija između različitih stručnjaka ne samo da poboljšava socijalizacijske vještine djece, već i stvara podržavajuće okruženje koje ih motiviše da se lakše povežu sa vršnjacima. Takav pristup ukazuje na važnost timskog rada u razvoju inkluzivnog obrazovanja, gdje se svako dijete može osjećati prihvaćeno i cijenjeno.

Histogram 12 – Učestalost saradnje između vaspitača i roditelja djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju

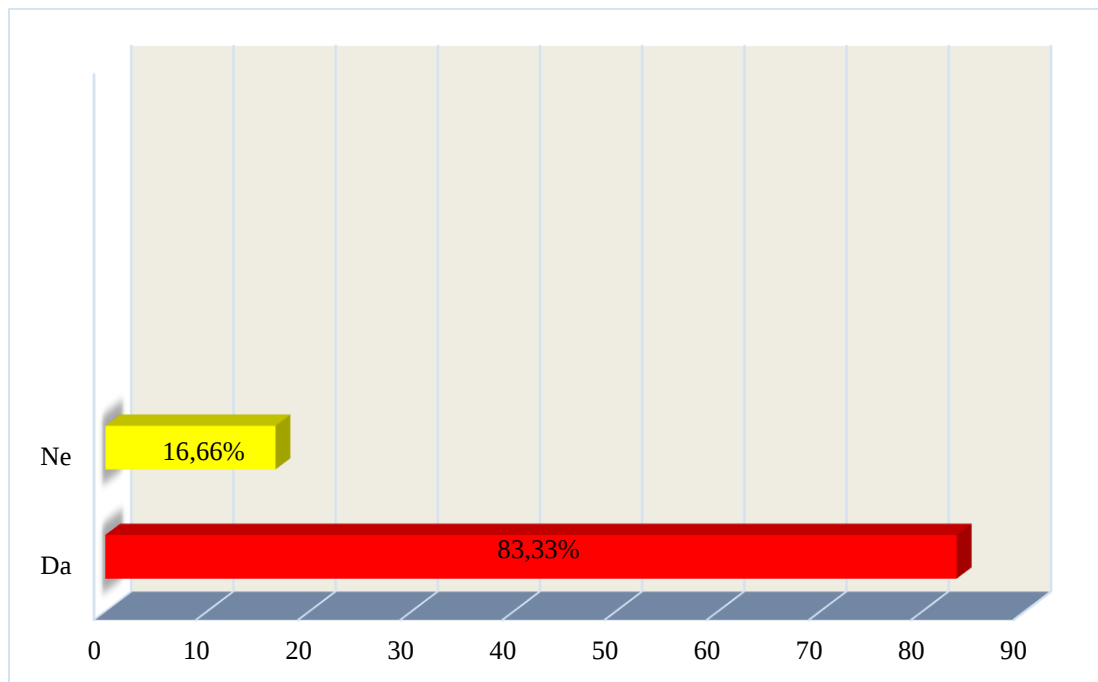
Rezultati istraživanja jasno ukazuju na to da većina vaspitača redovno uspostavlja saradnju s roditeljima djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju. Ova svakodnevna interakcija je od suštinske važnosti, jer omogućava razmjenu informacija i zajednički pristup u podršci razvoju djece. Kroz otvorenu komunikaciju, vaspitači i roditelji mogu bolje razumjeti potrebe djeteta, što vodi ka usklađenijem i efikasnijem planiranju aktivnosti koje podstiču socijalizaciju i emocionalno blagostanje djeteta.

Histogram 13 – Najčešći oblik saradnje između vaspitača i roditelja djece sa smetnjama i teškoćam u razvoju

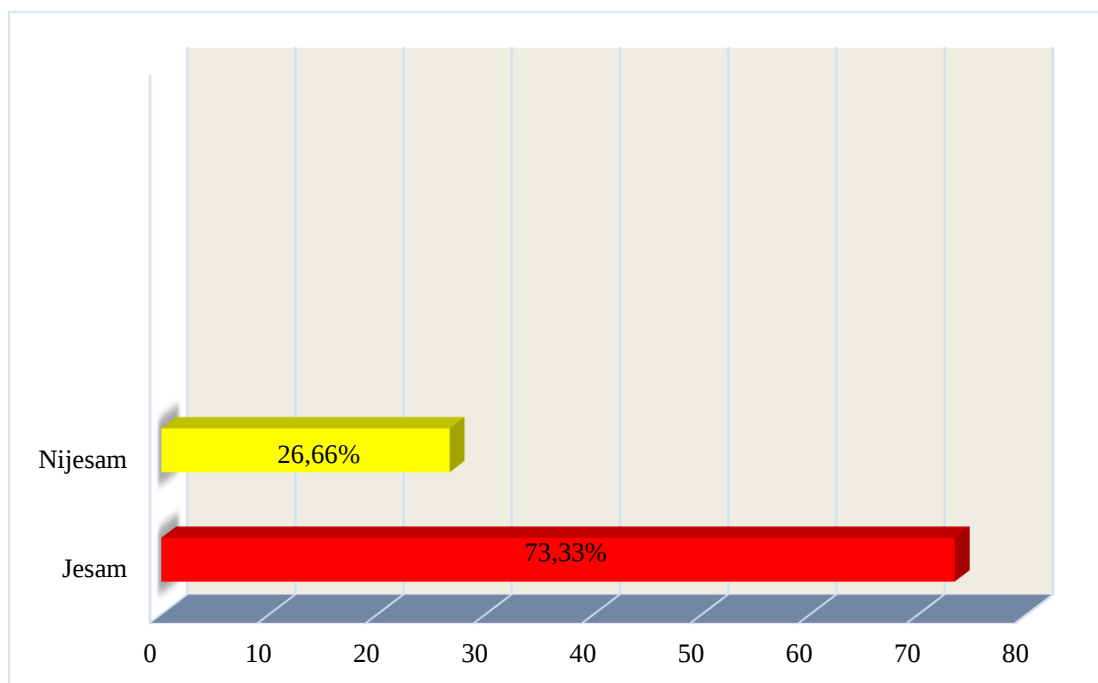
Dobijeni rezultati ukazuju na to da vaspitači i roditelji najčešće ostvaruju saradnju na individualnom nivou. Ova individualna interakcija omogućava dublje razumijevanje potreba i potencijala svakog djeteta, čime se stvara čvrst temelj za uspješnu socijalizaciju. Takav pristup omogućava vaspitačima da prilagode svoje metode i strategije, uzimajući u obzir specifične okolnosti i zahteve svakog djeteta, što dodatno doprinosi kvalitetu vaspitno-obrazovnog procesa.

Histogram 14 – Sticanje vještina za rad sa djecom sa smetnjama i teškoćama u razvoju tokom inicijalnog obrazovanja

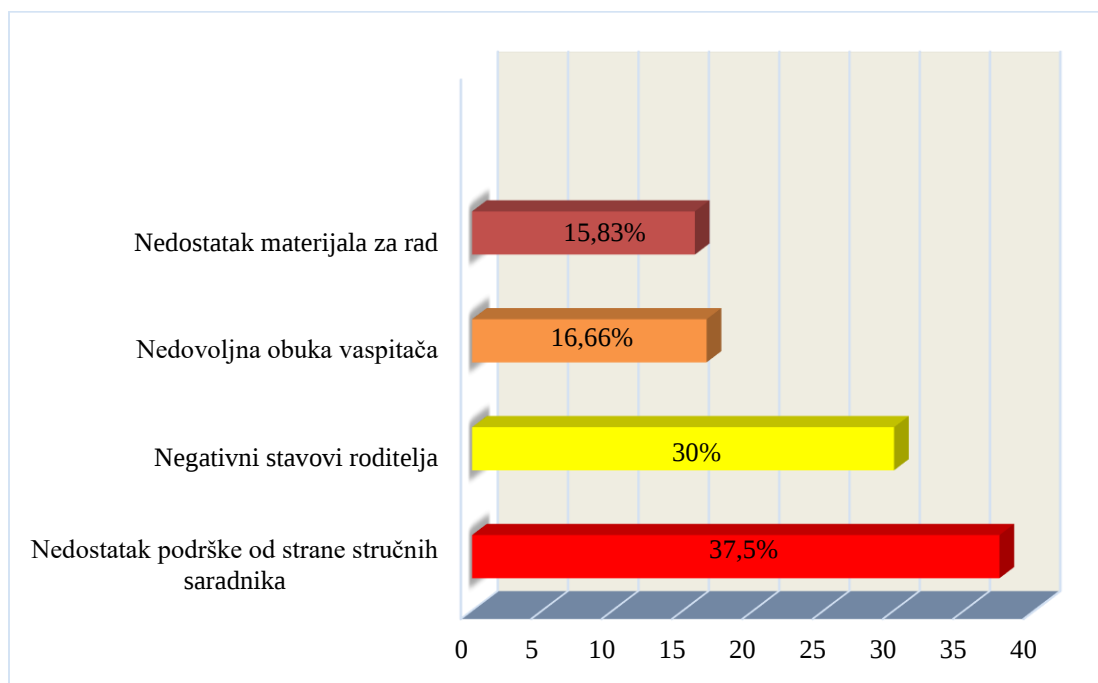
Tokom inicijalnog obrazovanja, mnogi vaspitači su stekli osnovne vještine kao što su prepoznavanje potreba djece s teškoćama, primjena individualizovanih pristupa i komunikacione strategije. Ipak, neki smatraju da bi dodatna obuka o specifičnim tehnikama i korišćenju asistivnih tehnologija značajno unaprijedila njihovu spremnost za rad u ovom polju.

Histogram 15 – Stručno usavršavanje vaspitača u domenu rada sa djecom koja imaju smetnje i teškoće u razvoju

Vaspitači koji su se stručno usavršavali u radu s djecom s teškoćama često su pohađali različite radionice, seminare i online kurseve fokusirane na inkluzivno obrazovanje. Takođe, neki su se uključivali u praktične obuke koje su omogućile direktan rad s djecom, dok su drugi istraživali literaturu i resurse kako bi proširili svoje znanje i vještine.

Histogram 16 – Prepreke sa kojima se vaspitači susrijeću u socijalizaciji djece s teškoćama u razvoju

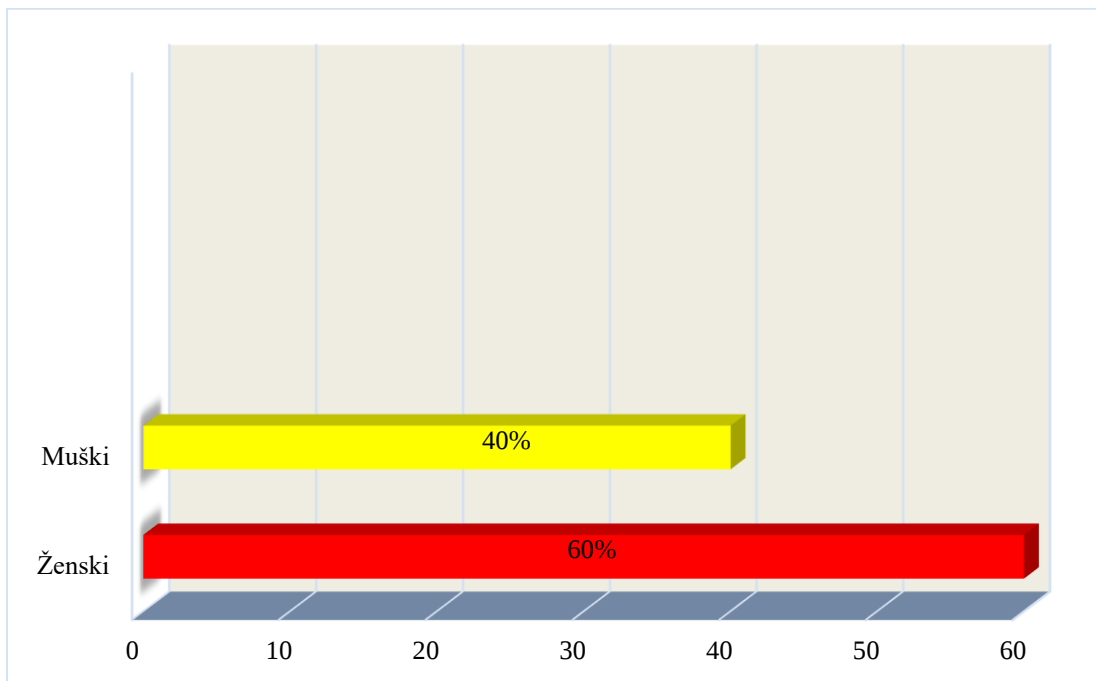

Dobijeni rezultati ukazuju na to da se vaspitači suočavaju sa nekoliko značajnih prepreka u procesu socijalizacije djece sa teškoćama u razvoju. Među njima se ističu nedostatak podrške od strane stručnih saradnika, negativni stavovi roditelja, nedovoljna obuka vaspitača i manjak adekvatnih materijala za rad.

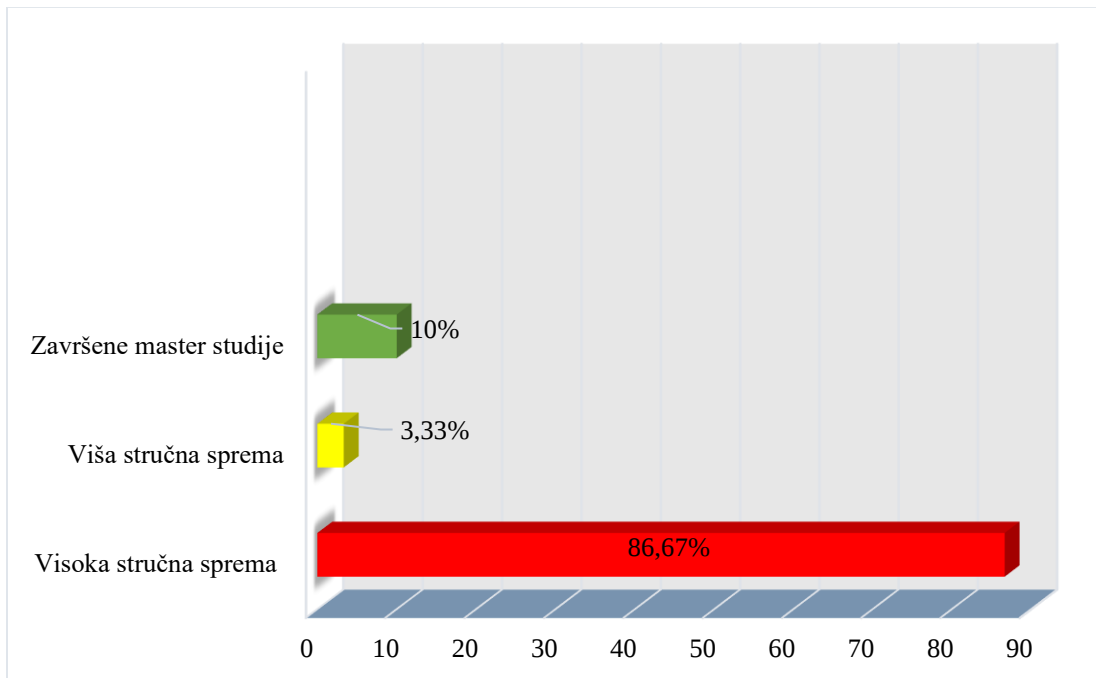
Ove prepreke mogu značajno otežati napore vaspitača da pruže kvalitetnu podršku i omogućavaju integraciju dece u zajednicu. Posebno zabrinjavajući su negativni stavovi roditelja, jer saradnja sa porodicom predstavlja ključni faktor u razvoju socijalnih vještina kod djece. Stoga je od esencijalnog značaja raditi na jačanju međusobne komunikacije i razumijevanja između vaspitača i roditelja, kao i obezbijediti potrebnu obuku i resurse kako bi se prevazišle ove prepreke.

2.2. Rezultati dobijeni intervjuisanjem stručnih saradnika

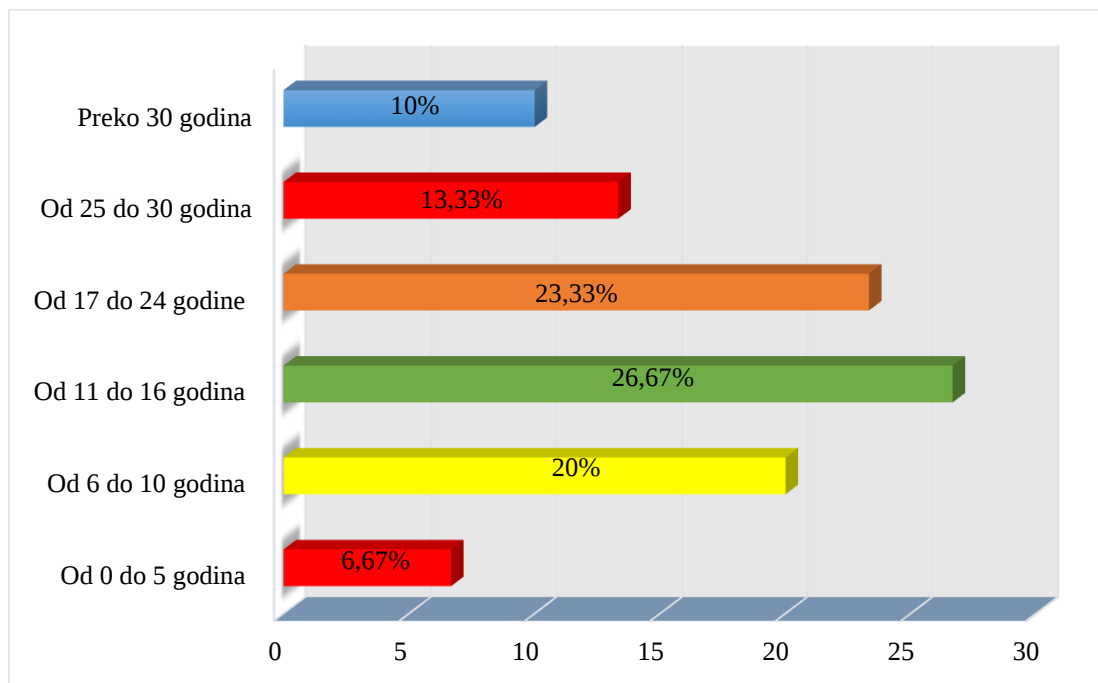
Histogram 17 – Polna struktura uzorka

Histogram 18 – Stručna sprema stručnih saradnika

Histogram 19 – Godine radnog staža stručnih saradnika

U naše istraživanje učestvovalo je 60% muških i 40% ženskih stručnih saradnika. Većina ispitanika posjeduje visoku stručnu spremu, a takođe imaju značajno radno iskustvo.

O tome kako je iskustvo stručnih saradnika u radu sa djecom s teškoćama u razvoju izdvajamo pet posebno interesatnih odgovora:

"Moja uloga u vrtiću uključuje pružanje podrške vaspitačima kroz zajedničko planiranje aktivnosti. Radim s djecom s teškoćama u razvoju tako što im pomažem u integraciji u grupne aktivnosti, što mi daje priliku da razvijem njihove socijalne vještine." (pedagog iz JPU „Bambi”, Tivat).

Ovaj pristup omogućava da se svako dijete osjeća uključenim i prihvaćenim u grupi, što je ključno za razvoj njihovih socijalnih vještina.

"Kao logoped, moja uloga se fokusira na komunikacijske vještine. Radim sa djecom na razvoju njihovog izražavanja i razumijevanja, što je ključno za njihovu socijalizaciju." (logoped iz JPU „Radost”, Kotor).

"Moj rad uključuje direktnu podršku djece kroz individualizovane planove. Svako dijete je jedinstveno, pa se trudim da prilagodim aktivnosti prema njihovim specifičnim potrebama." (pedagog iz JPU „Đina Vrbica”).

Odgovori ističu značaj stručne saradnje i holističkog pristupa u radu s djecom s teškoćama u razvoju, što može doprinijeti njihovoj boljoj integraciji i socijalizaciji. Saradnja s roditeljima i stručnim saradnicima se čini ključnom, jer omogućava kreiranje integrativnog okruženja koje je neophodno za razvoj socijalnih vještina kod djece. Vaspitači su svjesni važnosti timskog rada i često se oslanjaju na stručnjake poput pedagoga i logopeda, što ukazuje na visok nivo profesionalne odgovornosti i svjesnost o potrebama djece.

- **Kako procjenjujete trenutni nivo socijalizacije djece s teškoćama u razvoju u vašem vrtiću?**

Na ovo pitanje, naši ispitanici su odgovorili:

- Nivo socijalizacije je zadovoljavajući, ali ima prostora za napredak (36,67%).
- Socijalizacija raste zahvaljujući individualnim pristupima (26,67%).
- Varira među djecom; potrebno je više grupnih aktivnosti (16,67%).
- Inkluzivno okruženje se stvara, ali izazovi ostaju (13,33%).
- Postoje pozitivni pomaci, ali se prepoznaju prepreke u okolini (6,66%).

Većina stručnih saradnika ističe da trenutni nivo socijalizacije pokazuje zadovoljavajuće rezultate, ali naglašavaju potrebu za daljim napretkom. Ovo pokazuje da postoji dobar temelj, ali i prostora za unapređenje, što može biti podsticaj za buduće aktivnosti. Individualni pristupi su prepoznati kao ključni za poboljšanje socijalizacije, što ukazuje na važnost prilagođavanja intervencija prema specifičnim potrebama svakog djeteta. Ova strategija može doprineti jačanju socijalnih veza i veće uključenosti u grupne aktivnosti. Iako se inkluzivno okruženje razvija, saradnici naglašavaju i postojanje izazova, što pokazuje da proces socijalizacije nije uvijek jednostavan. Razumijevanje varijacija u socijalizaciji među djecom može pomoći u identifikaciji dodatnih potreba i prilagođavanju programa.

1. Koji su ključni faktori koji utiču na socijalizaciju ove djece?

Pristupi koji uključuju porodicu, vršnjake, vaspitno-obrazovne ustanove i širu zajednicu mogu pomoći u stvaranju poticajnog okruženja koje favorizuje pozitivnu socijalizaciju. U ovom procesu, stručni saradnici mogu igrati važnu ulogu u olakšavanju komunikacije između svih uključenih strana i pružanju adekvatnih resursa za podršku djeci u njihovom razvoju.

- Podrška vršnjaka – Djeca lakše napreduju kada ih vršnjaci prihvataju i pomažu u grupnim aktivnostima (30%).
- Uključivanje roditelja – Aktivna saradnja sa roditeljima ključno doprinosi razvoju socijalnih vještina (26,66%).
- Individualni pristup – Svako dijete zahtijeva specifičan pristup u skladu sa svojim potrebama i sposobnostima (13,33%).
- Prilagođene aktivnosti – Struktura aktivnosti koje su prilagođene djeci s teškoćama olakšava njihovu integraciju u grupu (10%).
- Stavovi vaspitača i osoblja – Pozitivni stavovi i profesionalni pristup vaspitača značajno utiču na uspjeh socijalizacije (10%).
- Podrška stručnih timova – Kontinuirana saradnja sa stručnim saradnicima (logopedi, psiholozi) omogućava bolje praćenje napretka i prilagođavanje programa (10%).

Rezultati pokazuju da ključni faktori koji utiču na socijalizaciju djece s teškoćama u razvoju uključuju podršku vršnjaka, gdje se naglašava važnost prihvatanja i pomoći djece iz grupe u razvoju socijalnih vještina. Takođe, uključivanje roditelja je prepoznato kao jedan od ključnih aspekata za postizanje uspješnih rezultata, jer roditelji igraju značajnu ulogu u procesu socijalizacije.

Individualni pristup svakom djetetu izuzetno je važan jer omogućava da se uzmu u obzir jedinstvene potrebe i sposobnosti svakog djeteta. Prilagođene aktivnosti, koje su osmišljene tako da odgovaraju potrebama djece s teškoćama, dodatno olakšavaju njihovo uključivanje u grupne aktivnosti. Stavovi vaspitača i drugih članova osoblja su takođe bitan faktor, jer pozitivan i profesionalan pristup doprinosi stvaranju podržavajuće sredine.

Kontinuirana podrška stručnih timova, kao što su logopedi i psiholozi, omogućava bolje praćenje napretka i prilagođavanje programa socijalizacije, što u velikoj mjeri doprinosi uspješnosti ovog procesa. Ovi rezultati naglašavaju važnost sinergije između različitih aktera kako bi se obezbijedila adekvatna podrška djeci u procesu socijalizacije.

- **Koje metode i strategije koristite za podršku socijalizaciji djece s teškoćama u razvoju?**

Za podršku socijalizaciji djece s teškoćama u razvoju, koriste se različite metode i strategije koje su usmjerene na razvoj njihovih socijalnih vještina i poboljšanje interakcije s vršnjacima.

- Individualizovani pristupi – Svakom djetetu se prilagođavaju aktivnosti u skladu s njegovim potrebama (46,66%).
- Grupne igre – Uključuju djecu u jednostavne grupne igre koje podstiču interakciju s vršnjacima (20%).
- Kroz praktične primjere, pokazuje se djeci kako da komuniciraju i rješavaju konflikte (16,66%).
- Učešće u zajedničkim projektima – Djeca sa teškoćama učestvuju u zajedničkim projektima sa vršnjacima (10%).
- Rad sa roditeljima (6,66%).

Analizom dobijenih rezultata uočava se da stručni saradnici primjenjuju raznolike metode i strategije u cilju podrške socijalizaciji djece s teškoćama u razvoju. Individualizovani pristupi se ističu kao najčešće korišćena strategija, što ukazuje na važnost prilagođavanja aktivnosti specifičnim potrebama svakog djeteta. Grupne igre takođe imaju značajnu ulogu, jer omogućavaju djeci da kroz jednostavne aktivnosti razvijaju socijalne vještine i interakciju s vršnjacima.

Primjena praktičnih primjera za učenje komunikacijskih vještina i rješavanje konflikata ističe se kao važan metod, jer djeca uče na osnovu realnih situacija i modela ponašanja. Učešće u zajedničkim projektima s vršnjacima pomaže djeci s teškoćama u razvoju da se integrišu u grupu i osjećaju kao ravnopravni članovi zajednice. Dakle, rad sa roditeljima je prepoznat kao ključna komponenta u procesu socijalizacije, jer saradnja između vrtića i porodice omogućava usklađen i sveobuhvatan pristup u podršci djeci.

Ova raznovrsnost strategija pokazuje da stručni saradnici prepoznaju specifične potrebe svakog djeteta i koriste kombinaciju individualnog rada, grupnih aktivnosti i saradnje sa roditeljima kako bi što uspješnije podržali proces socijalizacije.

- **Kako prilagođavate svoje pristupe i aktivnosti kako biste uključili djecu s teškoćama u razvoju u grupne aktivnosti?**

Pristupi i aktivnosti za uključivanje djece s teškoćama u razvoju u grupne aktivnosti u vrtiću trebaju biti pažljivo osmišljeni kako bi se osigurala njihova aktivna participacija i osjećaj pripadnosti.

- Postepeno uključivanje – Započinje se s manjim grupama kako bi se djeca osjećala sigurnije, a zatim se postepeno uvode u veće grupe (36,66%).
- Prilagođavanje zadataka – Aktivnosti prilagođavaju tako da budu jednostavnije i lakše razumljive, uz dodatnu podršku tokom realizacije (30%).
- Korišćenje vizuelnih pomagala – Vizuelni materijali, slike i simboli pomažu djeci da lakše prate grupne aktivnosti i komuniciraju s vršnjacima (20%).
- Individualna podrška – U okviru grupnih aktivnosti, djeci s teškoćama pružam individualnu podršku kako bi lakše pratili zadatke (10%).
- Uključivanje vršnjaka – Koriste se strategije u kojima vršnjaci tipičnog razvoja pomažu djeci s teškoćama, što dodatno podstiče njihovu socijalizaciju (3,33%).

Stručni saradnici koriste različite strategije kako bi olakšali uključivanje djece s teškoćama u razvoju u grupne aktivnosti. Počinju s postepenim uključivanjem, najprije organizujući manje grupe koje omogućavaju djeci da se osjećaju sigurnije. Kroz prilagođavanje zadataka, oni osiguravaju da aktivnosti budu jednostavne i razumljive, čime se smanjuje pritisak na djecu. Vizuelna pomagala, kao što su slike i simboli, pomažu djeci da bolje prate tok aktivnosti i uspostave komunikaciju s vršnjacima.

Osim toga, stručni saradnici pružaju individualnu podršku unutar grupnih okruženja, pomažući djeci da savladaju zadatke na način koji je prilagođen njihovim potrebama. Uključivanje vršnjaka u proces također se pokazuje kao efikasna strategija, jer podrška vršnjaka tipičnog razvoja pomaže u jačanju socijalnih vještina i osjećaja pripadnosti. Ova kombinacija pristupa stvara

inkluzivno okruženje koje podstiče pozitivnu interakciju i socijalizaciju djece s teškoćama u razvoju.

- **Koje prepreke i izazove ste uočili u procesu socijalizacije djece s teškoćama u razvoju?**

U procesu socijalizacije djece s teškoćama u razvoju, stručni saradnici u vrtiću često se susrijeću s različitim preprekama i izazovima.

- Nedostatak resursa – Mnogi vaspitači ističu da su često suočeni s nedostatkom materijalnih i ljudskih resursa, što otežava primjenu inkluzivnih metoda (33,33%).
- Negativni stavovi vršnjaka – Postoje slučajevi kada vršnjaci ne prihvataju djecu s teškoćama, što može dovesti do izolacije i smanjene motivacije za učešće u grupnim aktivnostima (26,66%).
- Nedovoljna obuka vaspitača – Neki saradnici smatraju da obuke koje primaju nisu dovoljno fokusirane na specifične potrebe djece s teškoćama, što otežava njihovu integraciju (20%).
- Roditeljski stavovi – Odnos roditelja prema teškoćama u razvoju često utiče na socijalizaciju. Negativni ili neinformisani stavovi mogu ometati saradnju i podršku (13,33%).
- Individualne razlike među djecom – Svako dijete ima jedinstvene potrebe, a prilagođavanje aktivnosti za različite nivoe sposobnosti može biti izazovno, što dodatno otežava proces socijalizacije (6,66%).

Stručni saradnici su prepoznali nekoliko ključnih prepreka koje otežavaju socijalizaciju djece s teškoćama u razvoju. Prvo, nedostatak resursa, uključujući materijalne i ljudske aspekte, značajno usporava implementaciju inkluzivnih metoda, što negativno utiče na kvalitet podrške koju djeca primaju.

Drugi izazov su negativni stavovi vršnjaka, koji mogu dovesti do izolacije djece s teškoćama i smanjiti njihovu motivaciju za participaciju u grupnim aktivnostima. Ova socijalna podrška je od vitalnog značaja za uspješnu integraciju. Osim toga, stručni saradnici naglašavaju da nedovoljna

obuka vaspitača predstavlja značajan problem. Mnoge obuke nijesu dovoljno usmjerene na specifične potrebe djece s teškoćama, što otežava njihovu integraciju u vaspitno-obrazovni proces.

Roditeljski stavovi takođe imaju ključnu ulogu. Negativni ili neinformisani pogledi roditelja mogu ometati saradnju između porodica i predškolskih ustanova, što dodatno otežava pružanje podrške.

- **Kako se rješavate ove izazove? Da li imate preporuke za prevazilaženje tih prepreka?**

Za efikasno prevazilaženje izazova u radu s decom s teškoćama, važno je obezbijediti dodatne materijalne i ljudske resurse koji omogućavaju inkluzivne metode rada. Takođe, organizovanje radionica za vršnjake može podići svijest o značaju prihvatanja, dok edukacija roditelja i obuke vaspitača doprinose boljoj integraciji i podršci svim učenicima.

- Osigurati više materijalnih i ljudskih resursa kako bi se omogućila efikasnija primjena inkluzivnih metoda (40%).
- Edukacija vršnjaka – Organizovati radionice za djecu kako bi se podigla svijest o važnosti prihvatanja i podrške vršnjaka s teškoćama (26,66%).
- Ulagati u obuke vaspitača koje su fokusirane na specifične potrebe djece s teškoćama, kako bi se poboljšala njihova integracija (16,67%).
- Saradnja s roditeljima – Raditi na edukaciji i informisanju roditelja o teškoćama u razvoju (10%).
- Realizovati aktivnosti koje uzimaju u obzir jedinstvene potrebe svakog djeteta, čime se olakšava njihova integracija u grupne aktivnosti (6,66%).

Stručni saradnici su izložili nekoliko ključnih preporuka za prevazilaženje izazova u socijalizaciji djece s teškoćama u razvoju. Prva preporuka se odnosi na povećanje resursa, gdje se naglašava potreba za dodatnim materijalnim i ljudskim resursima. Ova podrška je ključna za implementaciju efikasnijih inkluzivnih metoda koje će omogućiti bolju integraciju djece. Osim toga, edukacija vršnjaka predstavlja važan korak ka stvaranju prijateljskog okruženja. Organizovanje radionica može pomoći u podizanju svijesti među djecom o važnosti prihvatanja vršnjaka s teškoćama, čime se smanjuje rizik od izolacije. Ulaganje u obuke vaspitača je takođe

od značaja. Fokusirane obuke koje adresiraju specifične potrebe djece s teškoćama mogu značajno poboljšati sposobnost vaspitača da adekvatno integrišu svu djecu u vaspitno-obrazovni proces.

Kakvu vrstu podrške i resursa biste rekli da su najpotrebniji za poboljšanje socijalizacije djece s teškoćama u razvoju?

Vrste podrške i resursa su ključne za poboljšanje socijalizacije djece s teškoćama u razvoju, jer omogućavaju holistički pristup koji uključuje saradnju sa stručnjacima.

- Povećanje broja stručnih saradnika – Veći broj psihologa i logopeda bi doprinio boljem praćenju napretka djece i prilagođavanju programa (30%).
- Pristup prilagođenim materijalima – Potrebni su obrazovni materijali koji su specifično osmišljeni za djecu s teškoćama, kako bi im olakšali učenje i socijalizaciju (23,33%).
- Radionice za roditelje – Edukativne radionice koje bi pomogle roditeljima da razumiju i podrže socijalizaciju svoje djece (20%).
- Obuke za vaspitače – Kontinuirane obuke usmjerene na metode rada sa djecom s teškoćama (13,33%).
- Organizacija grupnih aktivnosti – Više zajedničkih aktivnosti koje podstiču interakciju između dece sa i bez teškoća (10%).
- Stvaranje inkluzivnog okruženja – Prilagođavanje fizičkog prostora vrtića kako bi bio pristupačniji i stimulativniji za svu djecu (3,33%).

Stručni saradnici su identifikovali nekoliko ključnih oblika podrške i resursa koji bi mogli značajno poboljšati socijalizaciju djece s teškoćama u razvoju. Jedan od glavnih faktora je povećanje broja stručnih saradnika, kao što su psiholozi i logopedi, što bi omogućilo bolje praćenje napretka svakog djeteta i prilagođavanje obrazovnih programa njihovim individualnim potrebama. Takođe, naglašena je potreba za pristupom prilagođenim materijalima koji su specifično osmišljeni za djecu s teškoćama. Ovi materijali bi olakšali proces učenja i doprinijeli efikasnijoj integraciji u grupne aktivnosti. Edukativne radionice za roditelje su takođe prepoznate kao važan resurs. One bi omogućile roditeljima da bolje razumeju specifične izazove s kojima se njihova djeca suočavaju i kako mogu pružiti podršku u procesu socijalizacije. Kontinuirane obuke za vaspitače, fokusirane

na metode rada s djecom s teškoćama, predstavljaju još jedan ključan element. Ove obuke bi unaprijedile kompetencije vaspitača, čime bi se poboljšao kvalitet podrške.

- **Da li imate iskustva u saradnji s roditeljima ili stručnjacima iz drugih oblasti (npr. terapeuti) koji pomažu u procesu socijalizacije?**

Saradnja omogućava integraciju različitih pristupa i resursa, što značajno poboljšava razvoj i prilagođavanje djece u društvenom okruženju.

- Radionice za roditelje – Organizacija radionica za roditelje kako bi se osnažili i informisali o tehnikama koje mogu primijeniti kod kuće (43,33%).
- Zajednički sastanci – Povremeno održavanje stručnjacima kako bi se razmijenila iskustva i razvili zajedničke planove podrške (30%).
- Podrška roditeljima – Pružanje podrške roditeljima u obliku savijeta i strategija za jačanje socijalizacije njihove djece (20%).
- Povratna informacija od stručnjaka – Kroz saradnju sa stručnjacima dobijaju se povratne informacije koje pomažu da se unaprijedi kvalitet socijalizacije djece sa teškoćama u razvoju (6,66%).

Stručni saradnici ističu važnost saradnje s roditeljima i stručnjacima iz drugih oblasti u procesu socijalizacije djece s teškoćama u razvoju. Organizovanje radionica za roditelje omogućava im da se informišu o tehnikama koje mogu koristiti kod kuće, čime se jača njihova uloga u podršci djeci.

Zajednički sastanci sa stručnjacima pružaju priliku za razmjenu iskustava i razvoj zajedničkih planova podrške, što doprinosi dosljednosti i efikasnosti pristupa. Pružanje konkretne podrške roditeljima kroz savjete i strategije može dodatno osnažiti njihovu sposobnost da pomognu djeci u socijalizaciji.

Takođe, povratne informacije dobijene od stručnjaka su ključne za unapređenje kvaliteta socijalizacije, jer pomažu stručnim saradnicima da prepoznaju šta funkcioniše, a šta je potrebno poboljšati. Ova saradnja stvara sinergiju koja može značajno doprinijeti uspješnijem uključivanju djece s teškoćama u razvojnu zajednicu.

- **Da li postoji nešto što bi moglo poboljšati vašu sposobnost da podržite socijalizaciju ove djece?**

Povećanje pristupa stručnim resursima i obukama specifičnim za rad s djecom s teškoćama u razvoju moglo bi značajno poboljšati moju sposobnost da podržim njihovu socijalizaciju.

- Dodatna obuka – Povećanje obuka usmjerenih na inkluzivne metode (40%).
- Bolja komunikacija – Uspostavljanje jasnije komunikacije sa roditeljima i vaspitačima omogućilo bi efikasnije praćenje napretka djece (30%).
- Više resursa – Povećanje dostupnosti materijalnih i ljudskih resursa bi olakšalo primjenu različitih strategija socijalizacije (16,67%).
- Prilagođeni programi – Razvoj specifičnih programa koji se fokusiraju na individualne potrebe djece sa teškoćama u razvoju bi doprinio njihovoj integraciji (13,33%).

Stručni saradnici su ukazali na nekoliko ključnih aspekata koji bi mogli poboljšati njihovu sposobnost u podršci socijalizaciji djece s teškoćama u razvoju. Prvo, naglašena je potreba za dodatnom obukom. Ove obuke omogućile bi stručnjacima da efikasnije primjenjuju različite strategije u radu s djecom. Drugo, bolja komunikacija s roditeljima i vaspitačima je prepoznata kao važan faktor. Jasnija i otvorenija komunikacija olakšala bi praćenje napretka djece, što je ključno za prilagođavanje pristupa. Treće, stručnjaci su istakli potrebu za većim brojem resursa. Povećanje materijalnih i ljudskih resursa bi im olakšalo primjenu raznovrsnih strategija za socijalizaciju.

Razvoj prilagođenih programa koji se fokusiraju na individualne potrebe djece bi doprinio njihovoj boljoj integraciji u grupu. Ovi programi bi omogućili stvaranje okruženja koje podržava jedinstvene potrebe svakog djeteta, čime bi se unaprijedila njihova socijalizacija.

ZAKLJUČAK

U kontekstu socijalizacije djece s teškoćama u razvoju, vaspitači imaju važnu ulogu. Neophodno je da budu adekvatno obučeni kako bi mogli efikasno da podrže ovu djecu u predškolskim ustanovama. Dodatno, razmjena iskustava i ideja među vaspitačima značajno doprinosi unapređenju vaspitno-obrazovnog procesa za decu sa razvojnim poteškoćama. Takođe, podrška pedagoško-psihološke službe je od velikog značaja, naročito u pogledu pružanja savjeta i smernica vaspitačima (Myklebust, 2007).

Pažljivom primjenom navedenih instrumenata i obradom dobijenih podataka, sa više vjerovatnoće možemo procjenjivati koliki i kakav je doprinos vaspitača efikasnijoj socijalizaciji djece sa teškoćama u razvoju. Na taj način, možemo planirati određeni strategije rada sa djecom i definisati preporuke za poboljšanje kvaliteta socijalnih kontakata između djece u predškolskim ustanovama.

Ovim istraživanjem želimo da otvorimo određena pitanja koja se tiču socijalizacije djece s teškoćama u razvoju u predškolskim ustanovama. Želimo da ukažemo na potencijalne prepreke i poteškoće koje se javljaju na putu socijalizacije djece s teškoćama u razvoju.

Jedan od izazova ovog istraživanja može biti nedovoljna motivacija i interes ispitanika da pruže detaljne odgovore na postavljena pitanja. Takođe, treba imati na umu mogućnost da odgovori ispitanika budu podložni subjektivnim stavovima.

Rezultati našeg istraživanja ukazuju na to da vaspitači aktivno planiraju aktivnosti koje podstiču socijalizaciju djece s teškoćama u razvoju, omogućavajući im punu participaciju u vršnjačkoj zajednici. Ova strategija potvrđuje našu prvu sporednu hipotezu, koja ističe značaj aktivnog uključivanja ove djece u različite društvene interakcije.

Dalje, rezultati jasno pokazuju da su kooperativne aktivnosti dominantna strategija za podsticanje socijalizacije djece s teškoćama u razvoju u predškolskim ustanovama. Ovim se potvrđuje druga sporedna hipoteza, koja naglašava važnost zajedničkog rada i timskog duha u stvaranju inkluzivnog okruženja.

Saradnja između vaspitača i stručnih saradnika igra ključnu ulogu u podsticanju socijalizacije, posebno kroz razmjenu iskustvenih stavova. Ova saradnja potvrđuje treću sporednu hipotezu, koja naglašava važnost timskog pristupa u radu s djecom s teškoćama u razvoju.

Takođe, istraživanje je pokazalo da je individualni oblik saradnje između vaspitača i roditelja dominantan, čime se potvrđuje četvrta sporedna hipoteza. Ova forma saradnje omogućava prilagođavanje pristupa potrebama svake porodice, što je od suštinske važnosti za razvoj djece.

Što se tiče profesionalnih kompetencija vaspitača, naši nalazi pokazuju da su oni stekli odgovarajuće veštine tokom inicijalnog obrazovanja za podsticanje socijalizacije djece s teškoćama u razvoju. Ovim se potvrđuje peta sporedna hipoteza.

Uz to, vaspitači nastavljaju da usavršavaju svoje profesionalne kompetencije kroz pažljivo odabrane seminare koji se bave temom socijalizacije djece s teškoćama u razvoju. Ova praksa potvrđuje šestu sporednu hipotezu.

Na kraju, rezultati istraživanja ukazuju na to da se u aktuelnom institucionalnom ambijentu predškolskih ustanova socijalizacija djece s teškoćama u razvoju podstiče kroz aktivnu participaciju u svim vaspitno-obrazovnim aktivnostima, u okviru visokog stepena kooperativnih odnosa sa vršnjacima tipičnog razvoja. Ovim se potvrđuje glavna hipoteza, koja ističe značaj inkluzivnog pristupa i zajedničkog učenja kao ključnog elementa u razvoju djece s teškoćama u razvoju.

U budućim istraživanjima o socijalizaciji djece s teškoćama u razvoju u predškolskim ustanovama, bilo bi korisno istražiti uticaj različitih vaspitno-obrazovnih metoda na njihovu socijalnu interakciju s vršnjacima. Takođe, značajno je analizirati kako roditeljski angažman doprinosi razvoju socijalnih veština, kao i kako saradnja između vaspitača i stručnjaka može poboljšati proces socijalizacije.

Pored toga, istraživanje uloge vršnjačkih grupa može otkriti kako djeca s tipičnim razvojem utiču na socijalizaciju njihovih vršnjaka s teškoćama. Takođe, primjena tehnologije u obrazovanju može pružiti nove načine za podršku socijalnoj interakciji.

Kultura i društveni kontekst imaju značajnu ulogu, pa bi istraživanje njihovog uticaja moglo obogatiti razumijevanje različitih pristupa socijalizaciji.

LITERATURA

1. Asamoah et al. (2018). Inclusive Education: Perception of Visually Impaired Students, Students Without Disability, and Teachers in Ghana. *Sage open*, 12 (2), 1-11.
2. Andrić A., Dobrić T. , Kovačević N. (2019) .Stanje, problemi i perspektive inkluzivnog obrazovanja u vreme informatizacije i digitalizacije. Univerzitet u Prištini sa savremenom sedištem na Kosovu Mitrovici, Filozofski fakultet, Katedra za pedagogiju.
3. Adamov N., Markov Z. (2008). Uloga vaspitača u inkluzivnom procesu. *Visoka škola za obrazovanje vaspitača*. Kikinda.
4. Banković, S. (2016). Sociometrijski status učenika sa intelektualnom ometenošću u redovnom obrazovnom okruženju. Univerzitet u Beogradu - Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd.
5. Buljubašić-Kuzamnović V. , (2010). Socijalne kompetencije i vršnjački odnosi u školi. Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
6. Blagojević i sar. (1999). Defektološki leksikon. Zavod za udžbenike I nastavna sredstva Beograd.
7. Booth, T., Ainscow, M. & Kingston, D. (2006). *Index for Inclusion: developing play, learning and participation in early years and childcare*. Bristol: CSIE.
8. Beker K. , Janjić B. (2016). Isključivanje i segregacija djece sa smetnjama u razvoju na rezidencijalnom smeštaju iz obrazovnog sistema. Incijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S. Beograd.
9. Bryson, S. E. Rogers , S. J. Fombonne, E. (2003.). Autism spectrum disorders: early detection, intervention, education, and psychopharmacological management. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 48 (8) 506–516.
10. Cerić H. (2007). Mogućnost konstitisanja teorije inkluzivnog obrazovanja. Sarajevo. Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.
11. Daniels R., & Stafford K. (2001): Integracija dece sa posebnim potrebama. Beograd:Centar za interaktivnu pedagogiju.
12. Daniels, R.E, i Staford, K. (2002). Uključivanje djece sa posebnim potrebama u redovni vaspitno obrazovni proces. Podgorica: Naša škola I dio.

13. Dimitrijević S. (2014). Porodica kao agens socijalizacije u tranzicionom društvu. Univerzitet u Nišu. Učiteljski fakultet Vranje.
14. Donaldson, G. (2013). Profesionalac 21. veka. *Nastavnička profesija za 21. vek*, Beograd.
15. Ewing, D.L., Monsen J.J. & Kielblock S. (2018). Teachers' attitudes towards inclusive education: A critical review of published questionnaires. *Educ. Psychol. Pract.* 34 (4), 150–165.
16. Filipović M. , Đuričić Z. (2018). Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. Beograd.
17. Hrnjica S. , (1981). Opšta psihologija sa psihologijom ličnosti-drugo izdanje. Defektološki fakultet. Beograd
18. Igrić, Lj. i sar. (2015). Osnove edukacijskog uključivanja. Zagreb: Školska knjiga d.d. Dostupno na: hrcak.srce.hr/file/166614 Preuzeto 21.05.2024
19. Ilić M. , (2010). Porodična pedagogija-prvo izdanje. Filozofski fakultet. Banja Luka.
20. Ilić M. , Nikolić R. , Jovanović B. (2006). Učiteljski fakultet u Užicu I Filozofski fakultet u Banja Luci. Užice.
21. Imširović F. , (2008). Mediji i vršnjaci kao bitni faktori socijalizacije ličnosti. Muallim. Sarajevo.
22. Ivković, M. (2003). Sociologija obrazovanja, Dip NOTA. Kruševac.
23. Jurčić M. (2012). Pedagoške kompetencije suvremenog učitelja. Recedo. Zagreb.
24. Jerotijević M. , (2010). O inkluzivnom obrazovanju. Bilten velikimali. Evropska unija. Beograd.
25. Jorgić, D. (2010). *Interaktivno stručno usavršavanje nastavnika*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
26. Karić, T., Mihić, V., Korda, M. (2014). Stavovi profesora razredne nastave o inkluzivnom obrazovanju dece sa smetnjama u razvoju. *Primenjena psihologija*, 7(4), 531–548.
27. Kadum- Bošnjak S. (2006). Dijete s ADHD poremećajem i škola. Odjel za odgojne i obrazovne znanosti, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli. Hrvatska.
28. Kamenov E. (2002). Predškolska pedagogija. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd.
29. Koestner R, Franz C, Weinberger J. The family origins of empathic concern: a 26-year longitudinal study. *Journal of Personality and Social Psychology*.
30. Manić, I. . (2023). Razvoj inkluzivne vaspitno-obrazovne prakse u predškolskim ustanovama. Univerzitet u Nišu. Filozofski fakultet Niš. Departman za pedagogiju.

31. Mikas, D. i Roudi, B. (2012.). Socijalizacija djece s teškoćama u razvoju u ustanovama predškolskog odgoja. Paediatr Croat.
32. Manitsa, I. & Doikou, M. (2020). Social support for students with visual impairments in educational institutions: An integrative literature review. *British Journal of Visual Impairment*, 40 (1), 22-36.
33. Ministarstvo prosvjete i sporta (2019) Pravilnik o načinu, uslovima . postupku za usmjeravanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama. Službeni list Crne Gore. Podgorica.
34. Milošević, D. (2020). Socijalizacij ličnsosti. Dostupno: socioloskaimaginacija.com/socijalizacija-licnosti/ preuzeto: 23.05.2024.
35. Nešić, B. i , Radomirović, V. (2000). *Osnove razvojne psihologije*. Beograd: Učiteljski fakultet.
36. Norliza, AM. et al. (2010). Communication Skills and Work Motivation Amongst Expert Teachers. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 7 (1), 565-567.
37. Odom, S., Buysse, V. & Soukakou, E. (2011). Inclusion for young children with disabilities: A quarter century of research perspectives. *Journal of Early Intervention*, 33(4), 344-356.
38. Opić, S., Bilić, V. i Jurčić, M. 2015. Odgoj u školi (znanstvena monografija). Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagreb
39. Ozkubat, U. & Ozdemir, S. (2013). A comparison of social skills in Turkish children with visual impairments, children with intellectual impairments and typically developing children. *International Journal of Inclusive Education* , 18 (5), 500-514.
40. Pašalić– Kreso A. (2003.). Geneza sazrijevanja ideje inkluzije ili inkluzija u funkcijismanjenja neravnopravnosti u obrazovanju. Sarajevo. TEPD i odsjek za pedagogiju Filozofskog fakulteta.
41. Popović M. (2020). Časopis za pedagošku teoriju i praksu. Vaspitanje i obrazovanje. Inkluzivno obrazovanje i značaj međusektorske saradnje. Podgorica. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
42. Popović, D. i sar. (2009). *Profesionalni razvoj na nivou predškolske ustanove – Priručnik za predškolske ustanove*. Podgorica: Zavod za školstvo.
43. Popadić, D. (2009). Nasilje u školama. Beograd: Institut za psihologiju.

44. Richards, J. C. (1974). A Non-Contrastive Approach to Error Analysis. In *Error Analysis: Perspectives on Second Language Acquisition* (pp.172-188). London: Longman.
45. Rajković V. , Joksić I. (2020). Porodica kao factor socijalizacije i resocijalizacije. Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Srbija.
46. Ratković, M., Hebib, Dž. E., Šaljić, Z. (2017). Inkluzija u obrazovanju kao cilj i sadržaj reformi savremenih školskih sistema. *Nastava i vaspitanje*, 66(3), 437-450.
47. Raymond- River B., (1976). Odnosi među djecom, Predškolsko dijete. Beograd.
48. Sebba, J. & Ainscow, M. (1996). "International developments in inclusive schooling: mapping the issues," *Cambridge Journal of Education*.
49. Sekulić-Majurec A. (1997). Integracija kao pretpostavka uspješnije socijalizacije djece i mladeži s teškoćama u razvoju: očekivanja, postignuća, perspektive. Filozofski fakultet. Zagreb.
50. Samardžić O. i sar. (2023). Sociologija- udžbenik za gimnaziju. Zavod za udžbenike I nastavna sredstva. Podgorica.
51. Swainger, J. Williams, M. i Šćekić, D. (2008). *Priručnik za učenje usmjereno na učenika*. Podgorica: CARDS Projekat- Reforma tržišta rada i razvoj radne snage.
52. Šakotić, N. (2009). Efekti inkluzivne prakse u osnovnim školama u Crnoj Gori. Nikšić:Montenegro CHES
53. Šakotić, N. i Protić, M. (2011.) Razvojne smetnje u inkluzivnom obrazovanju. Nikšić:Univerzitet Crne Gore
54. Šakotić N. (2019). Modeli integracije i inkluzije. Filozofski fakultet. Nikšić
55. Šakotić N. (2016). Inkluzivno obrazovanje. Univerzitet Crne Gore. Podgorica.
56. Šakotić N. (2023). Osnove inkluzivnog obrazovanja. Nikšić.
57. Tasić I. , Raspopović S. (2021). Inkluzivno obrazovanje djece predškolskog uzrasta sa smetnjama u razvoju po „godinama uzleta ”. Predškolska ustanova „Poletarac ”. Beograd.
58. Zovko, G. (1996). Odgoj izuzetne djece (II. izdanje). Orijentacije. Zagreb.
59. Žic Ralić,A., Ljubas, M. (2013). Prihvaćenost i prijateljstvo djece i mladih s teškoćama u razvoju. Društvena istraživanja.

PRILOZI

ANKETNI UPITNIK

Poštovane kolege i kolegice,

U toku je istraživanje na temu: *Socijalizacija djece s teškoćama u razvoju u predškolskim ustanovama*. Molimo da iskreno odgovorite na postavljena pitanja, te na taj način doprinesete izradi master rada na istu temu.

Unaprijed hvala na saradnji!

Pol

- a) Muški
- b) Ženski

Stručna sprema:

- a) Visoka stručna sprema
- b) Viša stručna sprema
- c) Završene master studije

Godine radnog staža:

- a) Od 0 do 5 godina
- b) Od 6 do 10 godina
- c) Od 11 do 16 godina
- d) Od 17 do 24 godine
- e) Od 25 do 30 godina
- f) Preko 30 godina

1. Da li imate iskustvo u radu sa djecom sa posebnim obrazovnim potrebama?

- a) Imam
- b) Nemam

2. Na koji način podstičete socijalizaciju djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju?

- a) Kroz planirane aktivnosti u centrima
- b) Kroz namjenski osmišljene grupne aktivnosti
- c) Spontano
- d) Nešto drugo _____

3. Da li planirate raznovrsne oblike aktivnosti u funkciji podsticanja socijalizacije djece s teškoćama u razvoju?

- a) Uvijek
- b) Veoma često
- c) Često
- d) Ponekad
- e) Rijetko

Obrazložite svoj odgovor.

4. Na koji način uključujete djecu sa smetnjama na učešće u grupne aktivnosti sa vršnjacima tipičnog razvoja?

5. Da li primjenjujete raznovrsne strategije (kooperativne aktivnosti,) u svrhu podsticanja socijalizacije djece s teškoćama u razvoju u predškolskim ustanovama?

- a) Primjenjujem
- b) Uglavnom primjenjujem
- c) Uglavnom ne primjenjujem
- d) Ne primjenjujem

6. Da li sarađujete sa stručnim saradnicima u svrhu podsticanja socijalizacije djece s teškoćama u razvoju?

- a) Sarađujem
- b) Uglavnom sarađujem
- c) Uglavnom ne sarađujem
- d) Ne sarađujem

7. Na koji način se ostvaruje saradnja između Vas i stručnih saradnika u svrhu podsticanja socijalizacije djece s teškoćama u razvoju?

8. Koliko je saradnja sa stručnim saradnicima unaprijedila proces socijalizacije djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju?

- a) Veoma je unaprijedila
- b) Unaprijedila je
- c) Uglavnom je unaprijedila
- d) Uglavnom nije unaprijedila
- e) Nije unaprijedila

Objasnite

9. Koliko često sarađujete sa roditeljima djece sa smetnjama i teškoćama u razvoju?

- a) Svakodnevno
- b) Od dva do tri puta sedmično
- c) Jednom sedmično
- d) Dva puta mjesečno
- e) Drugo _____

10. Koji je najčešći oblik saradnje sa roditeljima sa smetnjama i teškoćama u razvoju?

11. Da li ste tokom inicijalnog obrazovanja stekli dovoljno vještina za rad sa djecom sa smetnjama i teškoćama u razvoju?

- a) Da

b) Ne

Koje vještine ste stekli?

12. Da li ste stručno usavršavali u domenu rada sa djecom koja imaju smetnje i teškoće u razvoju?

a) Jesam

b) Nijesam

Na koji način ste stručno usavršavali?

13. Koje prepreke najčešće susrećete u socijalizaciji djece s teškoćama u razvoju?

a) Nedostatak podrške od strane stručnih saradnika

b) Negativni stavovi roditelja

c) Nedovoljna obuka vaspitača

d) Drugo (molimo navedite): _____

INTERVJU ZA STRUČNE SARADNIKE

Poštovane kolege i kolegice,

U toku je istraživanje na temu: *Socijalizacija djece s teškoćama u razvoju u predškolskim ustanovama*. Molimo da iskreno odgovorite na postavljena pitanja, te na taj način doprinesete izradi master rada na istu temu.

Unaprijed hvala na saradnji!

Pol

Muški

Ženski

Stručna sprema

Godine radnog staža

1. Možete li nam reći nešto više o vašoj ulozi u vrtiću i vašem iskustvu u radu s djecom s teškoćama u razvoju?

2. Kako procjenjujete trenutni nivo socijalizacije djece s teškoćama u razvoju u vašem vrtiću?

3. Koji su ključni faktori koji utiču na socijalizaciju ove djece?

4. Koje metode i strategije koristite za podršku socijalizaciji djece s teškoćama u razvoju?

5. Kako prilagođavate svoje pristupe i aktivnosti kako biste uključili djecu s teškoćama u razvoju u grupne aktivnosti?

6. Koje prepreke i izazove ste uočili u procesu socijalizacije djece s teškoćama u razvoju?

7. Kako se nosite s ovim izazovima? Da li imate preporuke za prevazilaženje tih prepreka?

8. Kakvu vrstu podrške i resursa biste rekli da su najpotrebniji za poboljšanje socijalizacije djece s teškoćama u razvoju?

9. Da li imate iskustva u saradnji s roditeljima ili stručnjacima iz drugih oblasti (npr. terapeuti) koji pomažu u procesu socijalizacije?

10. Da li postoji nešto što bi moglo poboljšati vašu sposobnost da podržite socijalizaciju ove djece?
